

II.

AZ OSZK TÖRTÉNETÉBŐL ÉS MUNKÁJÁBÓL

Szervezet, igazgatás és személyzet a Széchényi Könyvtárban 1867–1875

SOMKUTI GABRIELLA

AZ ÚJ FŐHATÓSÁG. ALAPÍTVÁNYI INTÉZMÉNYBŐL ÁLLAMI INTÉZMÉNY

1867 elején, a második magyar felelős minisztérium megalakulásával a Magyar Nemzeti Múzeum, mint kulturális célú alapítvány, a vallás- és közoktatásügyi miniszter irányítása alá került. Az új miniszter, Eötvös József 1867. március 16-án kelt levelében értesítette a Múzeum igazgatóságát, hogy a minisztérium március 10-én megkezdte működését s a jövőben a főhatósági jogokat ő, ill. a vezetése alatt álló minisztérium fogja gyakorolni.¹

A Magyar Nemzeti Múzeum mindeddig – mai szóhasználattal élve – „alapítványi intézmény” volt, melyet a magyar rendi országgyűlés az 1808. évi VIII. törvénycikkkel hívott életre. Ekkor került az 1802-ben Széchényi Ferenc által alapított s azóta önálló intézményként működő Széchényi Könyvtár a Nemzeti Múzeum szervezeti keretébe.² A Magyar Nemzeti Múzeum anyagi alapját az ún. Nemzeti Múzeumi Alap képezte, amely már 1867-et megelőzően sem volt elegendő az intézmény fenntartására, így a Múzeum időről-időre rendkívüli államsegélyre szorult. Az új minisztériumra várt tehát a feladat, hogy a rendszeres állami ellátás feltételeit megteremtse s ezáltal a Múzeumnak, mint elsőrendűen fontos nemzeti intézménynek a kor színvonalán álló tudományos intézetté való fejlődését elősegítse.

A feladat egyik része tehát pénzügyi volt: az intézmény fenntartására, ill. fejlesztésére az állami költségvetésből kellett biztosítani azt, amire az alapítványi jövedelemből már nem futotta. Ennek megfelelően az 1868. évi állami költségvetésben a Széchényi Könyvtár a VKM kiadásai között már külön tételként is szerepelt: a kormányzat 10 000 forintot irányzott elő „A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának kiegészítése, rendezése és felállítása céljából felszerelésére.”³ Az 1869. évi költségvetésbe ismét 10 000 forintot vettek fel: ugyanezen céllal és további 12 000 forintot az egész Múzeum részére. A fordulat 1870-től következett be: ettől az évtől kezdve a kulturális célú alapítványok kiadásai és bevételei már szervesen beépültek a művelődésügyi tárca pénzügyi keretébe. Befejeződött tehát az a folyamat, amelyet Farkas László tanulmányában találóan a Nemzeti Múzeum „államosításának” nevezett.

1870-ben a Magyar Nemzeti Múzeumra az állami költségvetés – a később megszavazott póthitelekkel együtt – 119 053 forintot költött, amihez még a Múzeum saját bevételeiből 26 690 forint járult. A két összeg összehasonlításából kitűnik, hogy az állam ekkor már az egykori Múzeumi Alap jövedelmének több mint négy-

Eötvös József
(1813–1871)

szeresét költötte az intézmény fenntartására. A Múzeumi Alap hozadéka 1870-ben már csak a személyzet fizetésére lett volna elegendő, a gyűjtemények gyarapítására, feldolgozására, az épület karbantartására egy fillér sem jutott volna.⁴

E kétségkívül nagyvonalú fejlesztést Eötvös József a költségvetés előterjesztésekor részletesen indokolta. „A múzeumok újabb időben ... oly rendszeres gyűjtemények táraivá alakultak át, melyek a múlt művészeti, tudományos és társadalmi állapotait híven ... visszatükrözik. ... Mióta a m.n. muzeum alakult, a tudományok egész ágazatai, ha nem is keletkeztek, de önállóságra, sőt nagy jelentőségre emelkedtek. Ehhez járul ..., hogy Magyarországnak történelmi sőt társadalomtudományi helyes megismerése s megismertetése a szomszéd országok s

nézetek, sőt az egész föld történelmi és természeti viszonyainak tanulmányozása nélkül nem remélhető. Ezen meggyőződés ... következménye, hogy a m.n. muzeum ... ma már nemcsak kizárólag magyar, hanem a világ minden tájairól szerzett tárgyakkal bir, melyek meghatározást, rendszeres felállítást, lajstromozást s végre leíró ismertetést igényelnek, hogy holt kincsekből termékenyítő nemzeti tőkévé váljanak.” Erre való hivatkozással jelentette ki: „Elérkezettnek hittem végre az időt, midőn ezen, nemében egyetlen intézetünk, mely egyes táraiban négy különböző muzeumot egyesít, ... az ország által az eddiginél nagyobb mérvben segélyeztessék, hogy így az eddigi ideiglenes helyett törvényes s végleges szervezetet nyerve, az európai hasonnemű intézetek között, tekintettel hazánk sajátos viszonyaira, becsülettel megállhasson.”⁵

Eötvösnek e szavai már átvezetnek a pénzügyi feltételek megteremtésén túli feladatok tudatos felvállalásához. Kitűnik az állásfoglalásból, hogy Eötvös a művelődés hazai intézményrendszerének egyik fontos láncszemét a Magyar Nemzeti Múzeumban látta. A Múzeum ekkor még mind a társadalom-, mind a természettudományok tárgyi és írásos dokumentumainak letéteményese, őrzőhelye volt. Az eredetileg csak magyar és magyar vonatkozású dokumentumokat gyűjtő intézményt az eötvösi koncepció most európai horizontú, sőt az egyetemes kultúrát is befogadni képes intézménnyé kívánta fejleszteni. E koncepció jegyében indult meg később – már Pulszky Ferenc vezetése alatt – a Múzeum egyes tárainak hihetetlenül gyors felfejlesztése, a gyűjtőmunka kiterjesztése, a szakszerű rendszerezés és feldolgozás

tudományos munkája. Mindez ugyanakkor az intézmény gyökeres reformját is feltételezte: megfelelő személyi változtatásokkal a patriarkális nehézkesség és rendezetlenség állapotából a korszerűnek ítélt rend és szervezethez, a dilettáns vonásoktól sem mentes tevékenységből a szigorúan tudományos szakszerűség világába kellett átlépni. Csak ezen a módon volt remélhető, hogy a Múzeum belátható időn belül a hasonló nyugat-európai intézmények tudományos rangját és színvonalát eléri, vagy legalábbis megközelíti. E problémák megoldásához Eötvös bátran és kemény kézzel nyúlt, határozottsága szilárd meggyőződésen alapult. A Nemzeti Múzeummal, különösen annak könyvtárával való foglalkozásában ugyanazokat az elveket kívánta valóra váltani, mint amelyek egész munkásságát is

Trefort Ágoston
(1817–1888)

áthathatók: a művelődésnek középpontba állításával Magyarországot a polgárosodás útján elindítani, a művelődési esélyegyenlőség megteremtésével a politikai demokráciának utat nyitni. „A műveltség a szabadságjogok gyakorlásának elengedhetetlen eszköze, a tényleges politikai egyenlőség, a politikai demokrácia biztosítéka” – valotta Eötvös liberális gondolkodású kortársaival megegyezően.⁶

Ismeretes, hogy milyen következetesen vitte keresztül Eötvös a könyvtár korszerű feldolgozásának beindítását, személyes felelősségének érezve a könyvtár működőképessé tételét. Minisztersége alatt mind a könyvtár, mind az egész Múzeum feletti főhatósági irányítás közvetlenebbé, az ellenőrzés szigorúbbá vált.

Művét Eötvös nem fejezhette be. Utódaira várt a feladat, hogy az elkezdett úton továbbhaladva, az ország közműveltségének elmaradottságát felszámolva megkíséreljék az Európához való felzárkózást.

Eötvös József 1871. február 2-án bekövetkezett halála után Trefort Ágoston elhárította a felajánlott miniszteri széket, így egy átmeneti időre Pauler Tivadar (1816–1886), a pesti egyetem büntetőjog tanára lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1872-ben egy újabb kormányátalakításnál Pauler az Igazságügyi Minisztérium élére került s ezúttal Trefort is elfogadta a megbízást. 1872. szeptember 8-ától tehát Eötvös régi barátja és küzdőtársa lett a kulturális tárca vezetője.

Trefort Ágoston (1817–1888) méltó utódnak bizonyult. Tizenhat éves minisztersége alatt megvalósította a nagy előd elképzeléseinek, a magyar közoktatás- és művelődésügy kibontakoztatásának és európai rangra emelésének. Hasonlóan koncepciózus, ám gyakorlatiasabb kultúrpolitikus volt Eötvösnél. Rendre sikerült

csaknem mindazt megvalósítania, amire elődje idejéből már nem futotta. Művelődéspolitikai elvei Eötvösével azonosak voltak: a liberalizmus eszmerendszerének megfelelően Trefort is a művelődés elsődlegességét vallotta, amely a nemzet előrehaladásának legfőbb eszköze. Érdeklődését azonban a nemzetgazdaság is erősen foglalkoztatta. Hármass jelszava: „közoktatás, közgazdaság, közegészségügy” bizonyíték arra, hogy a művelődés ügyét szoros összefüggésben látta a társadalom egyéb megoldandó feladataival. Meg volt győződve arról, hogy fejlesztésük nem egymás rovására, hanem csakis egymás erősítésére történhet.

Trefort valóban nagyvonalú kultúrpolitikája, nagyszabású művelődésügyi beruházásai elsősorban a közép- és felsőoktatásban, valamint a szakirányú oktatás kifejlesztésében hoztak maradandó eredményeket. Miniszterségének idejére esik a közgyűjtemények nagymértékű fejlesztése, a szakirányú múzeumok rendszerének kialakítása, a vidéki múzeumi hálózat kezdeményezése.

Trefort a minisztériumot nagy lendülettel, kiváló szervezőkészséggel és jó taktikai érzékkel vezette. Széles körű műveltsége, európai tájékozottsága éppúgy segítette munkájában, mint a jól kiválasztott munkatársi gárda. Ezek többsége már Eötvös József idejében is a minisztériumban működött. E kiváló szakemberek közül azokat emeljük ki, akiknek a Nemzeti Múzeummal a legtöbb kapcsolatuk volt: Tanárky Gedeon (1817–1887) államtitkárt, Szász Károly (1829–1905), Hegedűs Candid Lajos (1831–1883) és Szalay Imre (1846–1917) osztálytanácsosokat, ill. miniszteri tanácsosokat. Utóbbi a Nemzeti Múzeum igazgatója lett.⁷

A minisztérium ellenőrző tevékenységének egyik markáns megnyilvánulása volt, amikor 1872. március 23-án először kértek a Nemzeti Múzeumtól az intézet egész munkáját átfogó, részletes jelentést.⁸ A hivatkozási alap az 1868. évi XXXVIII. tc. 148. paragrafusa volt, amely a VKM kötelességévé tette, hogy a közoktatás állapotáról a képviselőház elé évente összefoglaló jelentést készítsen. Ennek a minisztérium első ízben 1870-ben, majd ezt követően 1871-ben tett eleget. Ezek a jelentések azonban csak a közoktatásüggyel foglalkoztak. „Azon szoros kapcsolatnál fogva, melyben a közművelődési intézetek a közoktatásüggyel állanak, sőt azt mintegy kiegészítik – hangzik a minisztériumi leirat – ezen jelentés teljes egészet nem képezne, ha abban ezen intézetekre is, nevezetesen a Magyar Nemzeti Múzeumra figyelem nem vétetnék.” Ebben a megfogalmazásban az a figyelemreméltó, hogy a korabeli művelődéspolitikai közművelődés intézményeit a közoktatási intézményekkel szoros kapcsolatban állóknak, sőt azok kiegészítőinek tartotta. Ez a szemlélet időtállóan bizonyult, máig nem veszítette el korszerűségét. Hozzátehetjük ugyanakkor, hogy az elmúlt száz évben sajnos nem mindig érvényesült.

A miniszteri leirat pontosan megszabta a jelentés tartalmát, szerkezeti felépítését. A jelentésnek tartalmaznia kellett: 1) egy rövid történelmi bevezetőt; 2) az 1867-es állapot leírását; 3) az 1872-es állapot leírását, különösen kiemelve az egyes táruk gyarapodását, hiánykiegészítéseit, beszámolva a szakszerű kezelésről és a rendszerező, feldolgozó munkáról. Mindezt azért is kérte nyomatékosan a minisztérium, mivel az országgyűlés a Magyar Nemzeti Múzeum gyarapítására, a gyűjtemények feldolgozására tekintélyes összegeket szavazott meg. 4) Adatokat az intézet látogatottságáról, mivel „az intézet közhasznúságát mi sem bizonyítván inkább, mint azon mérv, mely-

ben gyűjteményei úgy a tudósvilág, valamint a nagyközönség által látogattatnak...” 5) Beszámolót a Múzeum személyzetének tudományos munkásságáról. „Mintegy pedig a tudomány előmozdítása céljából felette óhajtandó, hogy a gyűjtemények fel is dolgoztassanak, nagyon kívánatos lenne, ha a Múzeum személyzetének tudományos közleményei is feljelentetnének” – hangzott a leirat. 6) Végül a jelenleg még meglévő hiányosságok feltárását kérte a minisztérium, akár a gyűjtemények teljességére, akár azok feldolgozására vonatkozólag. Kérte az ezek felszámolására vonatkozó javaslatokat is, de szem előtt tartva a „lehető legnagyobb” takarékoságot.

Ezt követően a VKM 1873. november 16-án szólította fel a Múzeumot újabb jelentéstételre, az 1872 júniusától 1873 végéig terjedő időszakra. A megadott szempontok lényegében az 1872-ben közöltekkel megegyezők voltak.⁹

A fentiekben ismertetett kívánalmak egyben tükrözik a minisztérium elvárásait a Magyar Nemzeti Múzeummal szemben: a megnövekedett anyagi lehetőségekhez mért aktív gyűjtést, a szakszerű feldolgozást, a minél szélesebb körű használatot, a munkatársak által végzett tudományos feltáró munkát, végül a fejlesztésre vonatkozó, a takarékoságot is szem előtt tartó javaslatokat. Ez a követelményrendszer egy szakszerű és teljesítményközpontú főhatóság kívánalmai voltak, jobbat, korszerűbbet ma sem lehetne összeállítani.

A SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM SZERVEZETÉBEN. ÚJ VEZETŐ A MÚZEUM ÉLÉN

A kiegyezés évében a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetében négy osztály (tár) működött, élükön egy-egy őrral:

- 1) Érem- és régiségvár. Vezető: Érdy János (1796–1871)
- 2) Természetiek tára. Vezető: Frivaldszky János (1822–1895)
- 3) Képtár. Vezető: Kiss Bálint (1802–1868)
- 4) Széchényi országos könyvtár. Vezető: Mátray Gábor (1797–1875)

A gyűjtemények gyors fejlődése, valamint új gyűjtemények keletkezése (kézműipari, néprajzi) a meglévő táruk differenciálódását és újak létrehozását eredményezték. A Múzeum tagozódása 1870/71-ben már a következő képet mutatta. (a zárójelben feltüntetett vezetők nevei már jelzik a pozitív személyi változásokat):

- 1) Érem- és régiségvár. (Rómer Flóris)
- 2) Képtár. (Ligeti Antal)
- 3) Néprajzi tár.*
- 4) Állat- és növényvár. (Janka Viktor)
- 5) Ásvány- és őslényvár. (Krenner József)
- 6) Kézművár.**
- 7) Széchényi országos könyvtár. (Mátray Gábor)

* 1871-ben létesült, vezetője 1872-től Xantus János.

** 1871-től örökletétként átkerült a szerveződé Iparművészeti Múzeumba.

Nyilvánvaló, hogy a múzeumi táruk szaporodtával, gyűjteményeik gazdagodásával a könyvtár már csak egyik osztálya lett a Múzeumnak, az intézmény egészéhez viszonyított, korábbi meghatározó szerepe erősen csökkent. Hozzájárult ehhez korszakunkban a könyvtár rendezetlen volta is. A gyűjtemény részbeni feldolgozatlansága és hozzáférhetetlensége folytán a könyvtár nem is fejthetett ki olyan hatást, mint amilyen állományának tudományos súlya ezt indokolta volna.

A Múzeum élén ekkor a 68 éves Kubinyi Ágoston (1799–1873) állt, aki egyetlen területen sem volt képzett szaktudós, ám művelt és különösen a természettudományokhoz és a régészethez vonzódó autodidakta volt. Lelkesedése, ügyszeretete, fiatalabbkori szervezői aktivitása hasznos volt a Múzeum egy korábbi fejlődési szakaszában, de az újabb kor vezetési stílusának, szaktudományi igényességének személye már nem felelhetett meg. Nyugállományba helyezését már a kiegyezés előtt napirendre tűzték, de utóbb elnapolták. A fővárosi sajtó ekkor – 1865 tavaszán – keményen támadta, erélytelenségéről, hozzá nem értéséről írtak, utódlását latolgatták. A támadásokban élen járt a *Fővárosi Lapok*. „Ez intézetnél ... a munkásság és normatív szerinti működés helyét a nem tevés és rosszul tevés foglalá el szerény belátás és önkény szerint. Csupa motozás volt, ami az osztályokon történt, nem pedig ügylekesült és rendszeres munka. Maga az egész intézet nem volt egyéb, mint egy országos deficientia...”¹⁰ Kubinyi azonban még további négy évig hivatali posztján maradt, nyugdíjazását csak Eötvös József vitte keresztül 1869. március 4-i hatállyal. Ugyanekkor nevezte ki Pulszky Ferencet a Nemzeti Múzeum igazgatójának.¹¹ Egy évvel később Frivaldszky Jánost igazgató őrre, gyakorlatilag Pulszky helyettesévé nevezte ki.

Kubinyi távozásával megbomlott az az összhang, ami a jó személyes kapcsolat révén Mátray és a Múzeum vezetése között fennállt. Ők ketten csaknem negyedszázadot töltöttek együtt a Múzeum szolgálatában – Kubinyi 1843, Mátray 1837 óta – s politikailag a legnehezebb időket, anyagilag a legsanyarúbb éveket kellett együtt kiböjtölniök. Csak az emberi tisztesség, a hazafiúi becsület tarthatta bennük a lelket az abszolutizmus reménytelen éveiben. Közben megfáradtak, megkoptak, s idős koruk – Kubinyi ekkor 68, Mátray 70 éves – már nem tette őket alkalmassá arra, hogy az új idők követelményeinek is megfelelhessenek. A kiegyezés tényét, az alkotmányos élet helyreálltát mindketten örömmel és reménykedve üdvözölték, bár érzékelték a korszakhatárt is, mind a maguk pályáját, mind az intézményt illetőleg. 1868 május elsején a Nemzeti Múzeum tisztviselői, élükön Mátray Gáborral, felköszöntötték Kubinyi Ágostont igazgatóságának negyedszázados jubileumán. Két nappal később nagyszabású díszebéddel, ajándék ezüstserleggel és újabb szép szónoklatokkal tisztelték meg igazgatójukat. Kubinyi ekkor válaszában mintegy összegezte múzeumi pályája három fő törekvését (a gyűjtemények gyarapítása, azok célszerű felállítása és kezelése, végül hasznosítása), s nem hallgatta el a pályáját végigkísérő nehézségeket sem, mindenekelőtt a pénztelenséget, a társadalmi gyűjtésekre való utaltság kényszerűségét. Az ország új képviselőtestületének a jól ismert mondást ajánlotta figyelmébe: „a nagyobb dolgok kivitelére három kívántatik: pénz, pénz és ismét pénz!” Nem véletlen, hogy e jelenet leírásával zárul Mátray Gábornak a *Ma-*

gyar *Nemzeti Múzeum korszakai* c. műve, mely tulajdonképpen Kubinyi tiszteletére készült a jubileum alkalmából. Mátray Gábor félreállításával, Kubinyi Ágoston távoztával 1869-ben valóban egy új korszak kezdődött a Nemzeti Múzeum életében.

Az emigrációból csak néhány éve hazatért Pulszky Ferenc kinevezésekor 55 éves.¹² Tapasztalt, európai látókörű politikus, hatalmas tudásanyaggal rendelkező polihisztor, ragyogó vitakészségű publicista, szellemes társalgó. Képességei a legmagasabbra ívelő politikai pályára is alkalmassá tették volna, mégsem így történt. Pulszky polgári radikális nézetei nem illettek bele abba a liberális-nemesi világgépbe, ami a kiegyezés művének fő politikai vonulatát képezte. Különösen kirívó

lett ez a különbség a 70-es évek közepétől-végétől, amikor a liberális eszméket is megcsúfoló, a parlamentarizmust is saját szolgálatába állító, elvtelen magatartás vált a politikai életben uralkodóvá. Eltekintve néhány évi képviselőségtől, Pulszky számára nem is jutott a kiegyezéskori Magyarországon jelentős politikai szerep. Maradt a társadalmi közélet, a kulturális és tudományos életben való tevékenység. E területeken viszont Pulszky teljes erőbedobással küzdött s nem volt a korszaknak olyan társadalmi-kulturális megmozdulása, amelyben vezető szerepet ne vitt volna. Tagja a Kisfaludy- és Petőfi Társaságnak, osztályelnöke, majd másodelnöke az Akadémiának, létrehozója, elnöke a Képzőművészeti Társaságnak, alapítója és másodelnöke a Történelmi Társulatnak, elnöke a Régészeti Társulatnak. Ő a magyarországi szabadkőműves mozgalom nagymestere. Fáradhatatlanul agitált, szervezett, írt, cikkek százait publikálta. Élete egyik fő művét (*Magyarország archeológiája*) az Akadémia is díjazta. Tevékenységében széles körű külföldi kapcsolatait is hasznosította: Magyarország külföldi megismertetéséért kevesen tettek akkor nála többet. Műkincsekkel teli lakása a Múzeum épületében a pesti társadalmi élet központja volt: az itt rendszeresített irodalmi szalon a szellem legkiválóbbjait vonzotta. Mindezek után érthető, hogy az általa vezetett intézmény is nagymértékben neki köszönhette fellendülését. Pulszky aktivitása jelentősen hozzájárult a gyűjtemények gyors gyarapodásához. A legkiválóbb szakembereknek a Nemzeti Múzeumba való vonzása pedig e gyűjtemények rendszerezését, tudományos feldolgozását és megismertetését tette lehetővé. Pulszky Ferenc huszonöt éves igazgatósága alatt vált a Magyar Nemzeti Múzeum valóban európai rangú tudományos intézménnyé.

Pulszky Ferenc
(1814–1897)

A múzeumi élet belső ügyvitelére, irányítására vonatkozó adatok meglehetősen hézagosak. Tudomásunk van arról, hogy az igazgató elnökletével az osztályőrök rendszeres havi tanácskozásokat tartottak. Az őrök ekkor táraik új gyarapodásáról is beszámoltak. Pulszky Ferenc korszakában rendszeressé váltak a könyvtár havi jelentései az olvasóterem forgalmáról és a kiemelkedőbb ajándékokról. Átfogó, éves vagy többéves jelentés készítésének kötelezettségével a főhatóság részéről első ízben 1872-ben találkozunk, ennek ismertetésére ott kitértünk.

A főhatóság felé a Múzeum igazgatója képviselte az intézményt, így Mátray Gábor jelentései, feljegyzései mindig az igazgatóhoz szóltak, hasonlóan a 67-et megelőző korszakhoz. A minisztériumnak a könyvtárra is vonatkozó rendelkezéseit Mátray Gábor rendszerint másolatban is megkapta, az igazgató kézjeggyével és utasításával. Mátraynak a minisztérium tevékenységével kapcsolatban voltak javaslatai, pl. a kötelespéldány-beszolgáltatás határfokát úgy kívánta volna javítani, hogy a nyomdák a könyvtár helyett a minisztériummal álltak volna közvetlen kapcsolatban. Pulszky továbbította a javaslatot, de a minisztérium nem lelkesedett az ötletért, s továbbra is a könyvtár és a nyomdahelyek közvetlen kapcsolatát tartotta célszerűnek.

A Széchényi Könyvtárnak az intézményen belüli különállásának, külön státusának hagyományai, amelyeknek az alapítványi korszakban még voltak maradványai, most, az állami intézménnyé váláskor, fokozatosan visszaszorultak. Tükröződött ez mindenekelőtt a névhasználatban. Bár a Széchényi Országos Könyvtár elnevezés ebben a formájában nem szűnt meg véglegesen, egyre inkább háttérbe szorult és polgárjogot nyert a Múzeumi Könyvtár elnevezés mind a hivatalos (a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára), mind a hétköznapi névhasználatban. A tudományos közéletben és a sajtóban csaknem kizárólag a Múzeumi Könyvtár, vagy a Múzeum Könyvtára elnevezéssel találkozunk. Különösen felerősödött ez a tendencia Mátray Gábor távozásával, aki a régi Széchényi Könyvtári hagyományoknak utolsó őrzője és a Széchényi-család iránti személyes elkötelezettségnek utolsó képviselője volt. Mátray névaláírása mindig ilyen formában szerepelt az iratokon: „Mátray Gábor a Széchényi országos könyvtár őre a Nemzeti Múzeumban” – ő maga a Nemzeti Múzeum Könyvtára elnevezést a legritkább esetben használta.

A könyvtár különleges státusának másik, sokkal lényegesebb ismérve a Széchényi-családnak a könyvtári személyzet kiválasztására való jogosultsága volt, mely egy ideig még a kiegyezés után is érvényesült. (Erről részletesen a személyzeti helyzetről szóló fejezetben szólunk.) Rendelkezett a könyvtár egy külön pénzügyi alappal is, a Széchényi Lajos-féle alapítvánnyal, mely kizárólagosan a Széchényi Könyvtár gyarapodását volt hivatva szolgálni. Az alapítványi kamatok felhasználásáról a könyvtár köteles volt a Széchényi családnak is elszámolni. Ez az alapítvány egészen 1918-ig fennállt. Amikor a könyvtár életében korszakos jelentőségű változásról volt szó – pl. a müncheni szakrendszerű állományfeldolgozás beindításáról – Eötvös József is kötelességének érezte, hogy ezekről a lényegi intézkedéseiről a Széchényi családot értesítse. Ez azonban már csak utólagosan történt meg, kizárólag tájékoztató jelleggel, melyet a miniszter külön ki is hangsúlyozott.

A KÖNYVTÁR SZEMÉLYI ÁLLOMÁNYA

A Széchényi Könyvtár 1867-ben a következő betöltött állásokkal rendelkezett:

Beosztás	Név	Szolgálati idő
Ór	Mátray Gábor	1837–1875 (nyugd.)
I. segédőr	Barna Ferdinánd	1860–1889 (nyugd.)
II. segédőr	Supala Ferenc	1866–1875 (elhunyt)
Írnok	Péterffy Kálmán	1865–1867 (áthelyezés VKM)
I. osztályszolga	Molnár Viktor	1865–1869 (áth. MNM Régiségtár)
II. osztályszolga	Déczy István	1866–1871* (elhunyt)

**1869-től mint írnok*

A kiegyezés évében Mátray Gábor (1797–1875) már harminc éve állott a könyvtár szolgálatában, s 21 éve mint annak vezetője. Mátray mozgalmas életút után választotta a könyvtárosságot hivatásául. Jogi tanulmányai befejeztével 13 évig volt nevelő Széchényi Lajos családjánál, s ez a környezet döntő módon hatott fejlődésére. Az itt kínálkozó művelődési lehetőségek – gazdag könyvtár, gyakori bécsi tartózkodások – elmélyítették, sokoldalúvá tették tudását. A család hazafias szelleme, Széchényi István reformeszméinek hatása az ifjú Mátrayt is tettekre ösztönözték. Ügyvédi oklevelének megszerzése után sem lépett jogi pályára, hanem a kibontakozó reformkor kulturális életének lett aktív részese és szervezője. Zenei tehetsége, a színművészet iránti vonzódása, az irodalom és a történelem szeretete, a magyar múlt értékeinek felkutatása és megőrzése iránti lelkes buzgalma a kultúra számos területén kínált számára tennivalót s ő élt is a lehetőségekkel. „Az ő nevéhez fűződik a magyar zenetudomány alapvetése – írja róla zenei munkásságának méltatója – a népdalkutatás tulajdonképpeni megindítása, a fejlődőben lévő magyar zene színpad neki köszönheti egyik legtöbbet játszott darabjának muzsikáját, ő szerkesztette – a magyar sajtó történetében úttörőként – az első szépirodalmi lapot, ő indította meg e lapban a rendszeres zenekritikát; Mátray alapította és igazgatta az első magyar konzervatóriumot, a Nemzeti Zenedét, és az elsők között volt, aki magyar műdalokat írt. De ezeken kívül is mindenütt ott volt, ahol szolgálhatta nemzetünk kulturális felemelkedésének ügyét: legyen ez a hely a meginduló Nemzeti Színház, az első magyar képcsarnok vagy a Széchényi Könyvtár. Polihisztor volt, meg nem alkuvó, saját hasznát és dicsőségét nem tekintő művész, író és tudós.”¹³ E színes egyéniség férfikora delén önként vállalta a könyvtári munka csendesebb és kevésbé mutató voltát, előbb napidíjasként Horváth István mellett, majd ennek utódként mint a könyvtár vezetője. Tevékenysége ezután elsősorban történeti és bibliográfiai jellegű, a közélettől csaknem teljesen visszavonulva. A zeneiskola vezetését azonban haláláig megtartotta s életét a két intézmény: a Nemzeti Múzeum

Mátray Gábor
(1797–1875)

és a Nemzeti Zenede között osztotta meg. Visszahúzódásának lehetséges okát a fölötte elhangzott akadémiai emlékbeszéd helyesen jelölte meg: Mátray csaknem minden téren úttörő volt, a kezdet nehézségeivel küzdő, mindent tenni-vállalni akaró hazafi, akit az utána jövő nemzedék tehetségében, szakszerűségében még életében túlszárnyalt. Mátray élete második felében a könyvtári munkában találta meg azt a területet, ahol bőven kama- toztathatta nagy műveltségét, nyelvtudását, rendszerező hajlamát, az alapos- ság, a pontosság szeretetét. (Latinul, németül, franciául és olaszul írt, olvasott, ill. beszélt, értett a görög nyelvhez is.) Könyvtári munkáját a nemzet ér- dekében végzett szolgálatnak fogta fel,

s ennek mindig kötelességtudóan és becsülettel igyekezett eleget tenni. Működése egy egész korszakot jelent a Széchényi Könyvtár életében. Érdemei valóban kima- gaslóak: ő volt az, aki a könyvtárat a Nemzeti Múzeum újonnan elkészült épületébe 1846-ban beköltöztette, ő rendezte és állította fel – egyetlen szolga segítségével – a mintegy 150 000 kötetes gyűjteményt, ő végezte el a törzsanyagot alkotó Széchényi-gyűjtemény feldolgozásának nagyobb részét, több tízezernyi cédulát megírva s ő rendezte és repertorizálta az akkor mintegy 9000 egységet számláló kézírattárat. 1860-ig – Barna Ferdinánd kinevezéséig – egymaga vezette a könyvtárat és végzett valamennyi könyvtári munkát. (1855 és 1860 között csak másodnapként állt rendelkezésére egy segéderő s ez sem rendszeresen.) Mátray aktivitásából futotta még a Nemzeti Múzeum keretében létrehozott Nemzeti Képcsarnok körüli tevékenységre is, elkészítve annak első katalógusát. 1870. január 25-én egy felolvasó ülés keretében ő mutatta be az Akadémián a Konstantinápolyból akkor visszakerült négy Corvin-kódexet. Az MTA levelező tagjává választotta.¹⁴ A hosszú szolgálatban megfáradt Mátray idős korában bizonyára nem volt mentes némi konzervativizmustól, egyfajta patriarkális szemlélettől, sőt talán makacsságtól, merevségtől sem – hely- zetéből, korából ez önként következett.

Barna Ferdinánd (1825–1895) ekkor már hét éve dolgozott Mátray Gábor mel- lett. A különbség közöttük nemzedéknyi: 1848-ban, amikor Mátray már visszahú- zódott a könyvtárba, a fiatal ügyvéd Barna Ferdinánd mint önkéntes nemzetőr szol- gált Erdélyben. Néhány évi ügyvédeskedés után egy évig pénzügyi fogalmazó volt Nagyváradon s 1860-ban került a könyvtárba. Itt kiváló könyvtári szakemberré ké- pzte ki magát s választott szakterületén, a finnugor nyelvészetben elismert tudóssá vált. Ő volt a *Kalevala* első magyar fordítója. Hazánkban elsőként ismerte fel, hogy

az uráli finnugor nyelvtudomány művelése csak a rokonnépek történetének, néprajzának, hitvilágának tanulmányozásával válhat teljessé. Ilyen irányú munkásságával az akkori Magyarországon úttörőnek számított. Ha voltak is magyar őstörténeti kutatásai, romantikus elemek, érdeme, hogy a külföldi magyar vonatkozású szakirodalom közvetítésével a hazai tájékozódás kereteit kitágította. Az Akadémia 1868-ban levelező tagjává választotta. Legtálalóbb jellemzését a *Vasárnapi Újság* nekrológiájában olvashatjuk: „Mint ember és tudós egyformán bizonyos elszigetelt állásban maradt, s hírneve általában nem volt arányban sokoldalú képzettségével, nagy nyelvismereteivel s elméjének átható józanságával. Majd valamennyi

Barna Ferdinánd
(1825–1895)

európai nyelvet értette, a rokon nyelveket pedig fölléptekor senki sem ismerte alaposabban, mint ő. Tehetsége és tudománya képesíthették volna őt arra, hogy elsőrangú tudósaink sorában foglaljon helyet, minő Hunfalvy Pál és Budenz József voltak: de az ember túlságos szerénysége s naiv féltékenysége folyvást nagy akadályai voltak a tudományos pályán való haladásnak. Igénytelen, egyszerű ember volt, de nemes szívű, aki a múzeumi könyvtárban körülötte dolgozó fiatal embereket nemcsak irodalmi törekvéseikben segítette, hanem sokszor anyagilag is.”¹⁵ Barna Ferdinánd szakértelmének elismerését jelentette, hogy Eötvös József 1869-ben őt választotta a Széchényi Könyvtár állománya korszerű feldolgozása munkálatainak irányítójává. Segédőri beosztása mellé ezért kapta 1870-ben a tiszteletbeli őri rangot.

A második segédőri, Supala Ferenc (?–1875) 1866. márc. 15-étől állt a Könyvtár szolgálatában. Jogi képzettségű, nyelvekhez értő, tudós könyvtáros volt: egyik feladata a különösen nagy szakértelmet és nyelvtudást kívánó ősnymtatványok és oklevelek feldolgozása volt. Foglalkozott szláv nyelvekkel is: 1873/74-ben hosszabb időt töltött Oroszországban egyrészt a nyelv tanulmányozása, másrészt az ottani újabb, magyar vonatkozású irodalom felkutatása céljából. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak, cikkei jelentek meg a *Századok*-ban. Sok betegeskedését Mátray már 1873-ban említette, 1875-ben bekövetkezett halála viszonylag fiatalon érthető. Supala Ferenc az 1869. április és 1871. április közötti időben felsőbb rendeletről a könyvtárrendezési munkálatokban vett részt Barna Ferdinánd mellett.

Háromjukon kívül még az írások látott el könyvtári munkát, természetesen az előbbieknél alacsonyabb szinten. (Olvasótermi felügyelet, jegyzékek készítése, másolása, naplózás, kötetzeti előkészítés stb.) Itt húzódott az a határ, amely a tudós

könyvtárosokat a könyvtárosi aprómunkát végző kishivatalnokoktól elválasztotta. Ugyanakkor ezeket az állásokat is többnyire tanult emberek töltötték be, akiket a kenyérkereset kényszere és a könyvek szeretete vitt a könyvtárba.¹⁶ Sajnos a Széchényi Könyvtárban ezen a poszton ekkoriban gyakori volt a változás s ez fokozta az érdemi munkát végzők túlterheltségét. Mátray egy 1868-as jelentésében arról panaszkodott, hogy az egymást váltó írások betegség vagy más egyéb okok miatt napokig, hetekig, sőt hónapokig is kimaradtak a munkából.¹⁷ Tennivalóikat ilyenkor a segédőr, nem ritkán maga az őr kellett elvégezze.

A volt segédtanár Péterffy Kálmán (1834–?) írnok alig két évet töltött a könyvtárban: 1865 novemberétől 1867 decemberéig, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba helyezték át.¹⁸ Utóda a jó képességű Maár Péter lett, aki 1868. február 29-i kinevezésekor a pesti kereskedelmi akadémia magyar nyelv és történelem segédtanára volt. Hivatali kötelességeinek elhanyagolása miatt a Minisztérium már októberben megrovásban részesítette.¹⁹ A Múzeum igazgatóságának elbocsátási javaslata ellenében a Minisztérium ekkor még három havi próbaidőt engedélyezett számára, december 15-én azonban hivatalából felmentette. Tanári állásából is elbocsátották 1871-ben, miután a tanári oklevelet határidőre nem szerezte meg. Mindennek ellenére nem alkothatunk Maár Péter Pálról egyértelműen negatív képet. Ő volt az, aki Magyarország egyik legrégebb közművelődési intézményében, a Pesti (később Budapesti) Népoktatási Körben a hetvenes évek elején aktív szerepet vállalt. Ismeretes a Népoktatási Kör által felállított könyvtár létesítésére 1871-ben tett indítványa, amely a közművelődés előmozdítására nyugat-európai mintájú városi könyvtárak szervezését tartotta szükségesnek. Megállapítását, miszerint „Pesten mindaddig létező könyvtáraink jobbára elavult vagy oly művekkel telvék, melyek a népművelődés céljaira alig használhatók fel” – nyilván a pesti nagykönyvtárak (egyetemi, akadémiai és a Széchényi Könyvtár) állományának ismeretében fogalmazta meg.²⁰ Életéről több adatunk nincs, Szinnyei néhány munkáját sorolja fel, melyek tanári működésével kapcsolatos előadásait tartalmazzák. Nyílt szellemű, progresszív szemléletű s bizonyára művelt ember volt Maár Péter Pál s ennek korántsem mond ellent, hogy a vele szemben támasztott hivatali elvárásoknak nem tudott (nem akart) eleget tenni.

Maár Péter Pál volt az első könyvtári alkalmazott, akit már Eötvös József nevezett ki. A Széchényi Könyvtár különleges státusából következően a könyvtári személynél kiválasztásában ebben az időben még döntő szava volt a Széchényi-családnak. Széchényi Ferenc alapító levele értelmében a család joga volt a könyvtár órét, írnokát és szolgáját kijelölni, elsősorban olyan személyek közül, akik a Széchényi-család szolgálatában érdemeket szereztek.²¹ A kinevezés joga a könyvtár mindenkorai főhatóságát, korszakunkban a vallás- és közoktatásügyi minisztert illette meg. Az alapítólevél hármast jelölést írt elő, a kiválasztás már a kinevező joga volt. A hármast jelölésre azonban a kisebb rangú állásoknál nemigen találunk példát. A grófi család erre az előjogára szigorúan ügyelt, így pl. amikor Mátray Gábor 1870-ben gr. Széchényi Pálhoz intézett levelében egy megüresedett szolgai állás ügyében az iránt tudakozódott, van-e Széchényi Pálnak alkalmas jelöltje s ha nincs, megengedi-e hogy a Magyar Nemzeti Múzeum ajánljon valakit, Széchényi Pál hozzáárult ehhez, de

hangsúlyozta; „részemről minden innen kikövetkeztethető jogcsorbulás elleni óvás mellett...”²² Az egyszerűnek éppen nem nevezhető eljárás a következő volt: Mátray Gábor több folyamodó közül kiválasztotta a legalkalmasabbat, Pulszky Ferenc ezt írásban terjesztette Széchényi Pál elé, aki válaszában megette az illetőre vonatkozó személyi jelölést. Ezt most már Pulszky felterjeszthette a Minisztériumba s a miniszter a jelöltet kinevezte. A kinevezésről a Múzeum hivatalosan értesítette a Széchényi-családot. Így zajlott le ez egy egyszerű könyvtári szolga esetében, de így volt néhány évvel később a könyvtárvezetés utódlásának valóban lényegi kérdésében is.

Az alapítólevél értelmében a jelölés joga a Széchényi-családnak azt a tagját illette, aki a legmagasabb közjogi funkciót éppen betölti, vagy betöltötte. Széchényi Ferenc ezzel a család azon tagjainak előjogát kívánta biztosítani, akik a köz, a nemzet javára a legtöbbet nyújtották. Ez az elképzelés azonban, párhuzamosan az arisztokráciának a hivatali életből való fokozatos visszavonulásával, a nem arisztokrata – de általában nemesi – származású értelmiség előretörésével, már nem volt tartható. Bizonyára ez is szerepet játszott abban, hogy a családban kialakult az a gyakorlat, miszerint e jog a család szeniorát, azaz legidősebb tagját illette meg, ez időben Széchényi Ferenc három fia közül a még egyedül életben lévő, konzervatív szellemű Széchényi Pált (1789–1871).

Maár Péter Pál utódaul Széchényi Pál Fábry Nándor soproni írnotket jelölte, a kinevezés meg is történt, Fábry Nándor azonban állásáról leköszönt, még mielőtt azt gyakorlatilag elfoglalta volna.²³ Ekkor az állásra 1869. március 1-jén Décsy István (?–1871) könyvkötő segédet neveztek ki, aki 1865-től szolgai állást töltött be a könyvtárnál, s külön díjazásért könyvkötői munkát is végzett.²⁴ Ez nyilván valóban átmeneti, vagy talán emberbaráti intézkedés volt: a már ekkor betegeskedő Décsy bizonyára nem volt már fizikai munkára alkalmas. 1871-ben bekövetkezett halála után az addigi írnotketi állást könyvtári segédként státussá minősítették át s arra érdemes személyt, Tipray Tivadart (1846–1880) neveztek ki.²⁵

Tipray Tivadar egyetemi tanulmányai befejeztével 1869-től mint napidíjas vett részt a Széchényi Könyvtár rendezési munkáiban. Már ekkor kitűnt felkészültségével, szorgalmával és pontosságával. Az évek során kiváló könyvtáros szakemberré vált Tipray fiatalon, 35 éves korában hunyt el. A *Magyar Könyvszemle* 1880-ban így méltatta: „... a könyvtani és a könyvtárismereti irodalomban oly tájékozottságra tett szert, hogy e téren méltán a szakférfiak közé számítottuk. Könyvtárnok volt testestől-lelkestől... alapos készség, szigorú köteleességérzet s példás szolgálatkészség jellemzé, s működésében össze tudta egyeztetni a könyvtár érdekeit a közönség érdekeivel.” A *Magyar Könyvszemle* irodalmi rovatát ő vezette, bibliográfiai munkásságának is a folyóirat adott helyt.

A könyvtári státusok eggyel való növelésére 1871 szeptemberében került sor, amikor Eötvös Lajost (1848–1872) könyvtársegédként neveztek ki. Eötvös Lajos ekkor már két éve állt a könyvtár szolgálatában. Eötvös József határozott intézkedésére, Mátray Gábor tiltakozása ellenére alkalmazták 1869. július 1-jétől díjnoki minőségben egy számfeletti írnotketi állásra. Mivel Mátray nem fogadta el munkatársául, Barna Ferdinánd mellé osztották be. Mátray azzal érvelt, hogy nem várható el rendszeres

könyvtári jelenlét és munka attól, aki egyidejűleg teológiai tanulmányokat folytat s ugyanakkor fél évig még önkéntes katonaidejét is tölti.²⁶ Ilyen látszatsegítségéből Mátray nem kért, pedig elutasítása a fiatal nemzedék egyik legtehetségesebbjének szólt. A már előzőleg Kolozsvárott, Szabó Károly mellett, majd Pesten, a Ráday-könyvtárban könyvtárosi és bibliográfusi felkészültséget szerzett ifjú jelentős irodalomtörténeti jártasággal rendelkezett és rendszeresen publikált. 1869-től a Széchényi Könyvtár anyagából is számos tudományos közleménye jelent meg. Lehetséges, hogy Eötvös Lajosból sohasem lett volna a könyvtárosi rutinmunkát végzők s a mindig mások szolgálatára készségesen állók mintaképe, de bizonyos, hogy 24 évesen bekövetkezett halála a Széchényi Könyvtárat egy leendő kiváló tudós-munkatárstól fosztotta meg.²⁷

A megüresedett állást 1872. május 16-án Major Lajossal (1836–1898) töltötték be, aki előzőleg a könyvtárrendezésnél Barna Ferdinánd mellett mint napidíjas dolgozott. Kinevezésétől Major Lajos 26 éven keresztül volt a könyvtár egyik legbuzgóbb munkatársa, akiben nemcsak kollégái, hanem a könyvtár látogatói is „a könyvtárnoki munkásság megszemélyesítőjét látták”. A *Magyar Könyvszemlé*-ben könyvtártani témájú cikke jelent meg. Szerényebb képességű volt, őt nem sorolhatjuk a Széchényi Könyvtár tudós munkatársai közé.²⁸

Nehéz helyzetük volt a könyvtári szolgálknak. Munkakörükhöz nemcsak a takarítás és a fűtés, hanem az olvasótermi kiszolgálás, a raktári rend fenntartása, az állomány lebélyegzése, a hírlapok rendezése, sőt a kézbesítés is hozzátartozott. Kötelességük volt a teljes állomány portalanítása a könyvtár zárva tartásának idején. Csekély bérüket (1870-ben évi 300 Ft és 60 Ft szálláspénz) igyekeztek egyéb tevékenységgel, pl. könyvkötéssel kiegészíteni. Miután a könyvtárnak is hasznos volt, szívesen választottak könyvkötő segédet a szolgálai állásra, így pl. 1866-tól Décsy Istvánt, 1870-től Szurmay Sándort.

1867-ben két szolgálai állással rendelkezett a könyvtár (Molnár Viktor, Décsy István), 1873-ban már hárman teljesítettek szolgálatot (Mosonyi Antal, Szurmay Sándor, Fischer József). Miután a könyvtárrendezési munkák sok anyagmozgatással jártak együtt, a szolgálak többnyire oda voltak kirendelve s Mátraynak hosszabb időn át egyetlen szolgálával kellett az olvasók ellátását biztosítani. 1871-ben Mátray beadvánnyal fordult Pulszky Ferenchez s ebben 100 Ft fizetésemelést kért Szurmay Sándor részére azzal az indoklással, hogy Szurmay szabadidejének rovására is kénytelen hivatali teendőinek ellátásával foglalkozni, jóllehet az alatt könyvkötéssel pénzt is kereshetne.²⁹ Kárpótlásul Mátray méltányosnak tartott volna egy fizetéskiegészítést, nem így azonban a minisztérium. A VKM válasza értelemben egy tisztviselő vagy szolgál csak abban az esetben kaphat jutalmat, ha idejét és erejét a méltányos mértéken túl veszik igénybe, de ez csak elvégzett munkáért, utólag adható. Rendszeres fizetéskiegészítésről tehát szó sem lehet, annál kevésbé, mert az 1870. november 25-én kelt 23.432 sz. rendelettel helybenhagyott utasítás 8. paragrafusára szerint a szolgálak a rájuk bízott munkát hivatali időn kívül is végezni tartoznak. A nevezett szolgálát tehát „szigorúan kötelezze mindazon teendők végzésére, melyek egy állandóan alkalmazott és kellőleg díjazott szolgálótól méltányosan követelhetők.” Ez gyakorlatilag azt jelentette,

hogy a szolgálótól megkövetelt munka mennyisége kizárólag a munkaadótól függött s a szolga köteles volt azt – időkorlátokra való tekintet nélkül – elvégezni. Szomorú, de korántsem egyedülálló példája ez a könyvtári szolgáló akkori helyzetének. Ugyanígy talált elutasításra a Minisztérium részéről 1873-ban az Egyetemi Könyvtár időss szolgálója, Dobocsányi Ignác is.³⁰ A Széchényi Könyvtárban a volt szolgálóból lett könyvtári írnok, Décsy István halála előtt egy hónappal még arról írt, hogy dagadt lábait nem kellene a járással erőltetnie, ha a Múzeum épületében, „bár egy lyukban is”, ellakhatna s így legalább az írásbeli munkákat helyben elvégezhetné.³¹

A szolgáló közül külön is meg kell emlékeznünk Mosonyi Antalról, aki húsz évet töltött a könyvtárban „s ez idő alatt értelmességével, megbízhatóságával, ügyszerezetével, helyi és irodalmi ismereteivel igen jó szolgálatot tett a könyvtárnak” – ahogy azt a *Magyar Könyvszemle* nekrológja 1889-ben írta.³² Különösen nagyok voltak Mosonyi érdemei a könyvtárrendezési munkálatokban: „Nyílt, gyakorlati esze hamar kiismerte magát a müncheni rendszer titkaiban. A rendezés alatt a könyvtár minden könyve az ő kezén ment keresztül, ő emelte ki a rendezetlen tömegből a lajstromozandó könyveket és ő állíttatta fel ismét a lajstromozottakat a szekrényekben. Hasonlóképpen a kettős példányokat is ő helyezte el a kiselejtezettek közé. Ezen művelet által sok könyvnek a címét megjegyezte magának, s 20 évi szolgálatában a rendezésnél szerzett ismereteit annyira gyarapította, hogy ezekkel és a könyvtár technikában szerzett tapasztalásával a könyvtárnak és a közönségnek igen hasznos szolgálatokat tett. Ügyessége és könyvtárnoki temperamentuma közmondásossá vált. Ő a könyvtári gépezetben egy alárendelt, de fontos kerék volt, ...” Élete utolsó éveiben Mosonyi a könyvhigiéniai munkák végzésében is kitűnt, e téren szerzett ismereteit Bécsben gyarapította s őt tekinthetjük a Széchényi Könyvtár első restaurátorának.³³ Típusa volt Mosonyi Antal annak a könyvtári mindenesnek, aki úgy foglalkozott fizikailag a könyvekkel, hogy azok tartalmi részével is kapcsolatba került s így a könyvtári tájékozódás, sőt tájékoztatás munkájában is az olvasók szolgálatára tudott lenni.

LÉTSZÁM, MUNKAKÖRÜLMÉNYEK, KÖVETELMÉNYRENDSZER

A Széchényi Könyvtár személyzeti létszáma 1873-ban az alábbi volt:

1	könyvtárőr (Mátray Gábor)
2	segédőr (Barna Ferdinánd, Supala Ferenc)
2	könyvtári segéd (Típray Tivadar, Major Lajos)
3	szolga
5	napidíjas*
<hr/>	
13	

A helyzet annyival volt kedvezőbb 1867-hez viszonyítva, hogy az egyetlen írnok helyett most két könyvtári segéd működött, akik mindketten magasabb szín-

* A könyvtárrendezési munkálatoknál foglalkoztatva, Barna Ferdinánd vezetése alatt.

vonulú könyvtári munkára is alkalmasak voltak és „fáradhatatlan szorgalmukat” még az igényes Mátray Gábor is dicsérte. Az elvégzendő feladatokhoz képest azonban öt érdemi munkát végző könyvtáros sem volt még elegendő. (Az ekkor még foglalkoztatott öt napidíjastól eltekinthetünk, mivel alkalmazásuk a rendezési munkák befejeztével megszűnt.) Mátray Gábor jelentéseiben állandóan kérte is a létszám növelését. Az 1873 októberi feljegyzésében közölte létszámgényét azonban az akkor viszonyokhoz képest túlzottnak kell tartanunk.³⁴ Mátray ekkor két további segédőrt kért (egyet saját helyettesítésére, egyet az oklevelek és egyéb kéziratok feldolgozására), három könyvtári segédet (egyet-egyét az új beszerzések kezelésére, az olvasóterembe, ill. a kéziratok kezelésére), két írnokot (másoló munkákra, különböző naplók vezetésére) és három szolgát. Az öt napidíjossal együtt számlált 13 fős személyzethez ez további 10 főt jelentett volna, ám ez a kérés a hazai könyvtári viszonyok ismeretében nem volt reális. (A nagyobb forgalmat lebonyolító Egyetemi Könyvtárban az új épületbe való költözköskor, 1876-ban 6 könyvtáros és 4 szolga működött.)³⁵ Mátray Gábor nyugdíjazásáig, 1875 elejéig nem is történt további változás a könyvtár személyi állományában.

Mátray gyakorlatilag Tipray és Major kinevezésével kapott végre érdemi segítséget maga mellé. Ezt megelőzően a gyakori személycserék, hiányzások, betegségek következtében nem egyszer egyetlen szolga segítségével kellett a könyvtár napi feladataival és a teljes olvasóforgalommal megbirkóznia, sőt volt időszak, amikor teljesen magára maradt. Az 1869–1875 közötti években a könyvtárrendezési munkák, az állománynak az új szakrendszerben való feldolgozása minden mást megelőzött, így érthető, hogy ez részben az egyéb munkák rovására történt, a könyvtár napi feladatait ellátók terhelésének növelésével.

A könyvtárosok napi munkaidejére vonatkozólag elsősorban a nyitva tartás ideje ad eligazítást. Miután a könyvtár naponta 9 és 14 óra között állt az olvasók rendelkezésére, ez egyúttal a könyvtárosok jelenlétét is megszabta. Ugyanekkor Mátray Gábor egyik levelében ezt írta: „Könyvtári hivatalszobámban 10–2 óráig naponként meglelhető vagyok.”³⁶ Feltehető, hogy ennél a 4 óránál több időt is töltött a könyvtárban, hiszen bent lakott a Múzeum épületében. Egy 1878-as adat szerint az Egyetemi Könyvtár kishivatalnokai arra való hivatkozással kérték napidíjuk 1,50-ről 2 forintra való emelését, mivel ők napi 8 órát dolgoznak, míg a „múzeumi díjnokok” 5 órai munkáért kapnak ugyanennyit.³⁷ A szolgák munkaideje a könyvtárosokénál hosszabb volt.

Ami a szabadságidőt illeti, Mátray 1871-ben egy munkatársával kapcsolatban hathetes szabadságot említ.³⁸ Kubinyi Ágoston igazgató 1867-ben arra hívta fel Mátray figyelmét, hogy a könyvtár hathetes zárva tartása „nem jelenti egyszersmind a könyvtári személyzet hatheti szabadságidejét, – ezt csak az igazgatósághoz benyújtott kérelem alapján lehet felhasználni, előbb, vagy utóbb.”³⁹ Kubinyi rendelkezése azt a célt szolgálta, hogy a könyvtár a hathetes szünidő alatt se maradjon teljesen személyzet nélkül. Az iratok tanúsága szerint Mátray minden esetben írásban kérelmezte, hogy Pestet elhagyhassa, általában két hétre, utóbb már csak 8 napra, 1873-as jelentésében pedig már arról írt, hogy a rendszeres szünidőből ő csak öt napot tudott igénybe venni.⁴⁰

A fizetések nem voltak magasak s ez állandó panaszra adott okot. Az 1870-es állami költségvetés szerint a Széchényi Könyvtárban a fizetések így alakultak⁴¹:

1 könyvtárőr	1400 Ft+természetbeni lakás*
1 őrségéd	1000 Ft+természetbeni lakás
1 őrségéd	1000 Ft+természetbeni lakás
1 írnok	500 Ft+200 Ft szálláspénz (mai szóval: lakbérpótlék)
$\frac{1}{5}$ írnok	500 Ft+100 Ft szálláspénz (mai szóval: lakbérpótlék)

A Széchényi Könyvtárral leginkább összemérhető intézményben, az Egyetemi Könyvtárban a fizetések 1871-es adat szerint valamivel alacsonyabbak voltak.⁴² Ezzel szemben a minisztériumban egy miniszteri titkár 1800+300 forintot kapott (a 300 Ft szálláspénz), tehát többet, mint a Széchényi Könyvtár őre, aki az MTA levelező tagja volt. A segédőrök, akik szintén tudományosan képzett férfiak voltak (Barna Ferdinánd esetében MTA levelező tag), alig valamivel kerestek többet, mint egy minisztériumi fogalmazó, akinek fizetése 900 Ft és 200 Ft szálláspénz volt. Valamivel jobban volt megbecsülve a Múzeum igazgatója (2100 Ft és természetbeni lakás), de ő is jelentősen elmaradt a főhatóság vezető embereinek fizetése mögött. (VKM miniszteri osztálytanácsos 3000+400 Ft, miniszteri tanácsos 5000+600 Ft).⁴³

A kapitalizálódó fővárosban ebben az időben az élet egyre drágult s 1873-ban Mátray Gábor „a pesti élet sanyaru drágaságát” panaszolva javasolta Pulszky Ferencnek, hogy a könyvtárosok „jobb évdíjjal vagy legalább drágasági pótlékkal láttassanak el.” Hivatkozott Mátray a külföldi tudományos intézetek példájára is. Szerinte a könyvtár működésének egyik súlyos akadálya „nemcsak a tudományosan mivelt egyéneknek, hanem a szolgáltnak is kevés száma és a létezőknek is oly csekély évdíja, miből illően élniök itt Pesten lehetetlen.”⁴⁴

A könyvtárosok alacsony fizetése nem volt kizárólag Széchényi Könyvtár-i probléma: hasonló panaszokról hallunk az Egyetemi vagy az Akadémiai Könyvtárban is. Mindezt a VKM is kénytelen volt figyelembe venni: az Egyetemi Könyvtár alkalmazottainak 1871-es fizetésemelését az élelmiszerek drágaságával indokolták. Egy 1875-ös VKM költségvetési előterjesztés szerint „a Nemzeti Múzeum őrségi személyzete illetményei mellett a fővárosban uralgó drágaság miatt a megélhetés gondjaival küzködőknél vidéki tanári állásokra törekszik.”⁴⁵

Mivel ekkor a fizetésből élők szociális biztonságát garantáló országos szervezetek még nem léteztek, helyi szerveződések – segélyegyletek, betegpénztárak – próbálták e hiányt pótolni. A Nemzeti Múzeumban viszonylag korán, már 1865-ben megalakult a múzeumi személyzet segélypénztára, amelynek szabályait a Helytartótanács 1865. október 6-án jóváhagyta. A *Fővárosi Lapok* híradása szerint a segélyegylet Mátray Gábor indítványára alakult meg.⁴⁶ E szabályzat értelmében a tagok által fizetésük arányában rendszeresen fizetett járulék egy részéből alaptőkét képez-

* Ez kiegészült a Széchényi Lajos-féle alapítványból még évi 105 forinttal.

tek, míg más részét, továbbá az alaptőke kamatait segélyezésre és kölcsönök nyújtására fordították. A segélyből részesülhettek a nyugdíjasok, az özvegyek és az árvák is. A segélypénztár öttagú kezelő bizottságában a személyzet valamennyi kategóriája képviselve volt, a szolgától az osztályőrig. A könyvtár hivatali iratai között nem találtuk nyomát annak, hogy ez a szervezet hogyan és meddig működött. A nyolcvanas években már biztosan nem, mivel az akkori adatok szerint a segélyezések alkalmi gyűjtések eredményei voltak s a kiváló szervezőkészségéről nevezetes Csontos János személyéhez fűződtek.⁴⁷

A csekély anyagi elismeréssel szemben egy viszonylag magas követelményrendszer állt. A kor elvárása szerint a könyvtárban dolgozók tudományosan képzett, sőt alkotó tudományos tevékenységet folytató férfiak kellett legyenek. Ugyanők azonban nemegyszer kényszerültek egyszerű adminisztratív munkák elvégzésére is, éppen az írnokok hiánya, vagy nem kellő száma miatt.

A könyvtári segédőrökkel, tehát rangban, ill. beosztásban mindjárt a könyvtári őr, az egyszemélyi vezető után következő munkatársakkal szembeni követelményeket mind Mátray, mind Barna Ferdinánd 1863-ban igen világosan megfogalmazták. „A könyvtári hivatalnok járatos legyen – írta Mátray – nemcsak a Bibliographiában, hanem az avval járó minden megkivántatott tudományban, habár nem a tökély legmagasb fokáig is, de legalább fő elemeiben. Legyen továbbá több nyelvben is járatos...”⁴⁸ A könyvtárosi pálya hármaskövetelményét Mátray itt máig ható érvénnyel fogalmazta meg: 1) könyvtári-bibliográfiai szakismeret; 2) mindenoldalú általános műveltség, tájékozottság; 3) több nyelv ismerete. Ezután Mátray pontokba foglalta a Széchényi Könyvtár különböző beosztású alkalmazottaival szembeni kívánalmakat:

„a) A múzeumi könyvtár segédőre a Bibliographián s különösen a magyar irodalom ismeretén kívül a jogtudományokat bevégezze, s illetőleg a Diplomaticában, régi irományok olvasásában, a magyar, német s latin nyelvben egyiránt (sic) járatos legyen s csinos írással birjon;

b) Az írnok (ha magasabb hivatalra nem vágyódnék) legalább a magyar, német s latin nyelveket értse, e nyelveken jól orthographice, és csinosan írjon.

c) A szolga magyarul és németül egyaránt jól beszéljen, olvasni és írni tudjon.”

A nyelvtudós Barna Ferdinánd különösen a nyelvek ismeretét hangsúlyozta s elérendő célként tűzte ki, hogy a könyvtárban valamennyi fontosabb nyelvnek legyen ismerője: „...e művelet [a könyvtári feldolgozó munka] feltételezi a latin s görög, magyar, német, francia nyelveknek ... legalábbis annyira kiterjedt ismeretét, hogy ezeken ... részint beszéljen, részint szótár segélye nélkül jól értsen ... e nyelvek segédül hívásával az e nyelvekkel rokon román és germán eredetű világnyelvekben is, minő az angol, svéd, holland, olasz, spanyol sat. nehézség nélkül kiismerje magát, – a többi hazai nyelvek közül elég hogyha a kinevezendő segédőrök közül külön-külön egyik a szláv nyelv különböző ágait, – másik az oláh (román) nyelvet teljesen birja ...”, továbbá „legalább egy találkozzék, aki a keleti nyelvek studiumát előszeretettel üzi”, mivel „a könyvtárban jelentékeny mennyiségű rendezésre várakozó keleti nyelven irt könyvek is léteznek.” A továbbiakban Barna Ferdinánd is hangsúlyozta az általános műveltséget, a tudományok minden ágában való

tájékozottságot, a hazai irodalomnak az általánosnál behatóbb ismeretét, a régi oklevelek olvasásához és kivonatolásához való hozzáértést. Végül erős hangsúlyt helyezett a speciális könyvtárosi ismeretekre, mintegy előre kivédve az ismert érvet, miszerint könyvtári munkára egy bármilyen szakmában jártas egyén is megfelel: „...a tudományok és általános műveltségnek igen magas fokán álló férfi lehet valaki, anélkül, hogy egy nagyszerű könyvtár rendezéséhez szükségeltető bibliographiai ismeretekkel bírjon, – s sehohsem találkozunk oly sajnos hátramaradással, mint éppen e téren.” A könyvtárosi ismeretekben való „hátramaradást” Barna Ferdinánd joggal panasolta, hiszen e szakma valódi ismerőit az akkori Magyarországon (1863-ban!) talán ha 10-15 főre becsülhetjük.

A minisztérium az 1872-es és az 1873-as könyvtári jelentés bekérésekor külön hangsúlyozta, hogy a jelentés térjen ki a Múzeum alkalmazottainak a gyűjtemények feltárására és megismertetése terén végzett tudományos tevékenységére.⁴⁹ Az igény tehát a főhatóság részéről is létezett, mégpedig konkrétan a gyűjtemények anyagához kapcsoltn.

A KÖNYVTÁR VEZETÉSÉBEN KIALAKULT KETTŐSSÉG MÁTRAY GÁBOR UTÓDLÁSÁNAK KÉRDÉSE

A korszak személyzeti helyzetét súlyosan terhelte a személyzet megosztottsága, a könyvtár vezetésében kialakult kettősség. 1869-től a könyvtári állomány müncheni szakrendszerű feldolgozásának megindításával egyidejűleg Mátray ugyan névleg megmaradt könyvtárvezetői minőségében, a megkezdett munkálatok vezetője azonban Barna Ferdinánd lett s közvetlen felettese egy kirendelt miniszteri biztos volt. Ezzel az intézkedéssel gyakorlatilag megszűnt az alá-fölérendeltség Mátray Gábor és Barna Ferdinánd között. Ez a helyzet Eötvös József miniszter személyes rendelkezésére alakult így s oka az volt, hogy Mátray élesen ellenezte a müncheni szakrendszer bevezetését. Mátray Gábort tehát félre kellett állítani s a feladat végrehajtását másra bízni. Mátray egy, majd két segéderővel és egy szolgálival a kurrens feladatokat és az olvasóterem működtetését kapta feladatul, vezetői jogkörét tehát jelentősen korlátozták. Ha tudomásul is vette Mátray a maga félreállítását – hiszen mást úgysem tehetett – jelentéseiben vissza-visszatért a problémára. Kifejezte igényét arra, hogy legalább a tájékozottsága legyen meg a könyvtár egésze felett: „Sajnálom, hogy tökélyesen kimerítő tudositványt nem nyujthatok – írja 1872-es jelentésében – azon oknál fogva mert az utolsó 3 év alatt nem minden esemény és rendelet közöltetett velem, mi a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárát illetné; minélfogva könyvtárnoki ügyirataim csomagaiban több hézag maradt betöltetlen.” A személyzeti részről írt beszámolójában pedig nyíltan hangot adott véleményének: „Az illő egyetértés, kezelés és tekintély szilárdítása érdekében nagyon óhajtandó, miszerint a könyvtári főőr felügyelete alatt központosuljon minden, mi a könyvtári teendőik körében történik; hogy a Múzeum igazgatójának tudtával s beleegyezésével intézhesse a teendőik beosztását az illető tisztviselők között. Így

Fraknói Vilmos
(1843–1924)

lehet csak kellő egységet fenntartani s a célszerű összhangzatot és eredményt biztosítani.”⁵⁰ Fogatja ennek természetesen nem lett: az 1869-ben bevezetett munkaszervezet változatlan maradt a visszamenőleges feldolgozás teljes időtartamára. Arról, hogy mindez mennyi emberi súrlódás, keserűség és napi bosszúság forrása lehetett, csak elképzeléseink lehetnek.

1873-tól az idős Mátray Gábor sokat betegeskedett s 1874 tavaszán már megindult az utódlásáért folyó küzdelem. A könyvtár alapító levele értelmében a Széchényi-család joga volt a könyvtárőri állásra három személyt jelölni s közülük a miniszter választott és nevezte ki a könyvtár vezetőjét. A jelölés sorrendjének azonban volt bizonyos meghatározó szerepe. Az állásra pályá-

zók tehát a Széchényi-családnál ajánlkoztak s pártfogást kérő leveleikkel gr. Széchényi Kálmánhoz (1824–1914), a család akkori szeniorához, Széchényi Ferenc unokájához fordultak. A nyugat-magyarországi birtokain élő Széchényi Kálmán tagja volt a főrendiháznak s élénken részt vett Sopron vármegye életében is. Pulszky Ferencsel, a Nemzeti Múzeum igazgatójával nem volt jó viszonyban.

A Széchényi-család levéltárának tanúsága szerint két szóba jöhető pályázó volt: Xantus János (1825–1894), majd az utóbb, éppen Széchényi Kálmán bátorítására jelentkező Fraknói Vilmos (1843–1924). Az állás elnyerésére mindkét pályázónak reális esélye volt. Rajtuk kívül még egy jelentkezőről tudunk, aki azonban a jogi pályán szerzett érdemein kívül egyéb tudományos kvalitásokkal nem rendelkezett. Folyamodványára udvarias elutasító választ kapott.

Xantus János szabadságharcos és tevékeny emigrációs múlttal a háta mögött mint elismert szaktekintély állt 1872 óta a Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályának élén. A Múzeum természettudományi és néprajzi gyűjteményeinek gyarapításában – utóbbiak alapításában is – elévülhetetlen érdemeket szerzett. Világlátott, tapasztalt férfi volt, aki sikeres külföldi karriert adott fel 1864-es végleges hazatelepülésekor. A nála csaknem húsz évvel fiatalabb Fraknói Vilmos pap volt, aki már korán kitűnt történeti kutatásaival és történetírói tevékenységével. 1873-tól az MTA rendes tagja és a II. osztály titkára volt. Személyében egy fiatalabb nemzedék, de egy konzervatívabb szemlélet képviselője jelentkezett.

Xantus János már 1874 tavaszától elárasztotta leveleivel a Széchényi családot, sőt birtokról-birtokra látogatva, a család egyes tagjait személyesen is felkereste. Hivatkozott apja érdemeire, aki 51 évig állt a Széchényiek szolgálatában mint

háztanító, titkár, majd uradalmi ügyvéd. Széchényi Ferenc ugyanis alapító levelében a család szolgálatában kitűnt személyeknek az állás elnyerésében előnyt biztosított, így Xantus nagyon is érthető módon hangsúlyozta apja szerepét. „Én egész életemet a tudományok, nevezetesen a Múzeum érdekében töltöttem, ezen pályára érzek hivatást...” – írta Xantus Széchényi Kálmánnak.⁵¹ Tíz nappal később arról tájékoztatta a grófot, hogy mind a Múzeum igazgatója, mind a miniszter (Trefort Ágoston) őt kívánják könyvtárőrnek, „...mert úgy vannak meggyőződve – amint nekem kijelentették – hogy csakis az én vezetésem alatt reménylik a könyvtár végleges jó karba és használható állapotba hozatalát elérhetni.”⁵² Úgy látszik tehát, hogy Xantus Pulszky jelöltje volt s Pulszky ehhez megnyerte Trefort támogatását is. Széchényi Kálmán válaszában nem kötelezte el magát Xantus mellett, elhatározását budapesti tájékozódásától tette függővé. E tájékozódások során több oldalról ajánlották figyelmébe Fraknoi Vilmost, „a magy. tud. Akadémia II. osztályának titkárát, egy buzgó, aránylag fiatal, szép tudományos műveltséggel bíró egyházi férfit” – mint azt Széchényi Kálmán egy levelében írta. Kérte ugyanakkor a levél (számunkra) ismeretlen címzettjét, tudakolja meg, hogy Fraknoi Vilmos a jelölést elvállalná-e.⁵³

Közben Xantus János sem volt tétlen: augusztusban még az ügyben érintett Mátray Gábort is felkereste, hivatkozott arra, hogy őt a Széchényi-család támogatja és közölte Mátrayval, hogy őt már „felsőbb helyen” is hosszabb idő óta kiszemelték erre az állásra.⁵⁴ Xantus édesanyja két levéllel is fordult a grófi ház szolgálatában álló bizalmi emberekhez fia érdekében. A pesti újságok ugyanekkor arról adtak hírt, hogy Mátray Gábor nyugdíjaztatását kérte és utóda Xantus János lesz. Mindez egy jól szervezett akció benyomását kelti.

Mátray nyugdíjaztatás iránti kérelme természetesen nem felelt meg a valóságnak, ellenkezőleg: Mátray Széchényi Kálmán támogatását kérte ahhoz, hogy ne kelljen nyugalomba vonulnia. Széchényi Kálmán válaszában tapintatosan adta tudtára, hogy a nyugdíjazás ellen legjobb szándékkal sem tehet semmit, de bízik az intézkedő hatóság igazságérzetében, hogy „a méltányosságnak be leend számolva ott, hol egy 38 évi buzgó és eredménydus szolgálat jutalma forog kérdésben.” Kérte Mátrayt, „mint házunk bizalmas régi barátját és hivat”, hogy ő is tegyen ajánlásokat utódjára.⁵⁵ Mátray válaszában kifejtette, hogy csak akkor tudna ajánlani, ha ismerné a pályázók neveit, de ő csak Xantusról tud s mivel őt felsőbb helyen támogatják, „nincs jogom kétkedni a magas kormány intézkedésén ... annyival kevésbé, mert Xantus urnak utódommá kinevezése által a Széchényi család alapítványszerű jogát elismertnek látom.” Egyébként pedig úgy véli, hogy nehezen fognak olyan embert találni, „ki mostani jól jövedelmező, vagy kényelmes munkás állását abban hagyni és a szigorú teherrel, sok kellemetlenséggel járó muzeumi könyvtárnoksággal fölcserélni kész volna.” Levelében meleg szavakkal ajánlotta Széchényi Kálmán figyelmébe a mellette dolgozó Tipray Tivadart, aki „csendes, humán viseletű, szolgálatra mindenkor kész, jó akaratú, kötelességeit pontosan, hiven teljesítő, a Széchényi alapítványt tisztelő fiatal ember ... milyenek a jó és igazi hivatlanoknak lennie kell, – ki oldalam mellett úgy képezné ki magát, miként a muzeumi könyv-

tárnoknál, itt kivált nálunk, szükséges.” Sajnos, hogy még igen fiatal (Tipray ekkor 29 éves volt), de legalább egy segédőri kinevezést megérdemelne.⁵⁶

Eközben már Fraknoi levelei is rendre érkeztek Széchényi Kálmánhoz, aki azokat – Mátray leveleivel együtt – tanácsadásra, válaszlevél fogalmazására elküldte bizalmi emberének, Paur Ivánnak, a Széchényi-család levéltárosának.⁵⁷ Paur úgy vélekedett, hogy „felette kívánatos, miszerint Xantus úr az etnographikai osztály számára, melyet ő mintegy teremtett, megtartassék; Dr. Fraknoi pedig a könyvtár számára megnyeressék, így fogom fel a Muzeum valódi érdekét, mi nálam minden más sugalltatást elhallgattat.”⁵⁸ Paur Ivánnak ez az állásfoglalása az adott helyzetben hozható legjobb döntést jelentette, mivel az intézmény valós érdekeit fejezte ki. Fraknoi újabb levelében arról értesítette Széchényi Kálmánt, hogy Pulszky egyetért jelölésével s a minisztériumtól is olyan értesülése van, hogy személyét ott sem ellenzik. Ezek után a jelölést elfogadja. Széchényi Kálmán ekkor megbízta Paurt, hogy amennyiben ő, vagyis Paur nem kívánja magát a könyvtárőri állásra jelöltetni, a kijelölési okmányt az alábbi sorrenddel készítse el: 1) Fraknoi, 2) Xantus, 3) Tipray.⁵⁹

Ekkor váratlan ellenakció indult. A *Magyar Politika* c. újság egy rövid közleménye kétségbe vonta Széchényi Kálmán jelölési jogát, hivatkozva az alapító levélre, amelynek értelmében a jelölésre a családnak mindig a legmagasabb közjogi funkciót betöltő tagja jogosult. Ez pedig jelenleg Széchényi Imre, volt követ és valóságos belső titkos tanácsos, egyébként ugyancsak Széchényi Ferenc unokája.⁶⁰ Fraknoi már másnap aggódó levelet menesztett Paur Ivánhoz, mivel Pulszky neki személyesen is megerősítette a hírlapi közlésben foglaltakat. Fraknoi bizalmasan kérdezte Paurtól, hogy vajjon Széchényi Imre fogja-e őt jelölni s fordulhat-e pártfogásért most Széchényi Imréhez?⁶¹ Paur a kérdésre igenlő választ adott, a kijelölési jogot illetőleg azonban más véleményen volt. Az alapító levél ugyan valóban az újságcikkben említett módon rendelkezik, a szokásjog azonban másként alakult: a család közös akaratából már régóta az egyenesági leszármazottak közül a család legidősebb tagja, a szenior gyakorolja az alapítvánnyal kapcsolatos jogokat. Ezt eddig a minisztérium is elismerte, pl. Eötvös József is Széchényi Pálhoz, mint a család legidősebb tagjához fordult, később Széchényi János is mint szenior tett javaslatot Tiprayra.⁶²

A *Magyar Politika*-ban megjelent híradás hatására Széchényi Kálmán éles hangú levelet intézett Pulszkyhoz. Az ismeretlen cikkírórt nem világosíthatja fel, írta, de bízik benne, hogy „ily hírlapi forrásból senki sem meríti meggyőződése érveit.” Pulszkyknak kellene legjobban tudnia, hogy „e jogot a Széchényiek nevében már 50 évtől fogva folytonosan családunk idősbike és nem a legmagasabb állami hivatal viselő gyakorolja...” Maga Pulszky is legutóbb Széchényi Jánoshoz, a család szeniorához fordult új könyvtári tisztviselő kinevezése érdekében. (Ez Tipray esetében történt.) Levelében Széchényi Kálmán határozottan leszögezte: „A candidatio joga jelenleg tehát engem, mint idősb családtagot és minden más alapítványaink gondnokát illetvén, azt gyakorolni is el vagyok szánva, nem engedhetvén meg, hogy a félszázados usus, melyet az absolut korszak sem ingatott, nem feszegetett, a parlamentáris kormány aerájában hajótörést szenvedjen.”⁶³

Felmerül a kérdés: miért fordult Széchényi Kálmán Pulszkyhoz, egy névtelen hírlapi cikk kapcsán? Feltételezésünk szerint azt Széchényi Kálmán is sejthette, hogy az újságcikket Pulszky sugallta, ő lehetett az, aki nem akarta Széchényi Kálmán jelölési jogát elismerni. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy Pulszky néhány évvel később újra eljátszotta ezt a szerepet: Fraknói távozása után, 1879-ben újra Széchényi Imrét kérte fel a jelölésre, aki ezúttal is – miként az várható volt – Széchényi Kálmánhoz utasította Pulszkyt.⁶⁴ Mi volt ennek az értelme? Csak a szabadkőműves akarta bosszantani a konzervatív arisztokratát? Vagy talán – Fraknói esetében – Pulszky számára kívánatosabb jelölt volt a hozzá hasonló életutat megjárt Xantus, mint egy fiatal katolikus pap? Feltételezéseinkkel nyilván nem járunk messze az igazságtól. S hogy itt az állás betöltése körül valóban harc folyt, méghozzá világnézethez, társadalmi elkötelezettséghez kapcsolódó harc, arra némi fényt vet Széchényi Kálmánnak egy másik levélből származó félmondata. Itt Széchényi Kálmán a Széchényi Könyvtár őrének kiválasztását nagy fontosságú ügynek tartva megjegyezte, a dolog kimenetelére célozva: „nehogy azok üljenek diadalt, kik mindenhol rovásunkra szeretnek terjeszkedni.”⁶⁵

Ezek után nem meglepő, hogy a Pulszkyval jó viszonyban lévő Trefort Ágoston miniszter 1875. február végén nem Széchényi Kálmánt, hanem Széchényi Imrét értesítette Mátray Gábor nyugdíjazásának legfelsőbb helyen történt jóváhagyásáról, egyszersmind felkérve Széchényi Imrét az utód kijelölésére.⁶⁶ Ugyanezen a napon, február 26-án kelt Trefortnak Pulszkyhoz intézett, hasonló tartalmú tájékoztató levele is.⁶⁷ Mátray Gábor nyugdíjazását a király február 2-án hagyta jóvá, március 1-jei hatállyal. Pulszky Ferenc március 7-én vette kézhez a minisztérium leiratát s azt másnap közölte Mátrayval. Ugyanezen a napon bízta meg Tipray Tivadart az őri állás betöltéséig az ügyek ideiglenes vitelével.⁶⁸

Széchényi Kálmán most már egyenesen Trefort miniszterhez intézett levelet. Ennek hangja jóval mérsékeltőbb, minden bizonnyal Paur fogalmazta. Ebben újra kifejtette a család nézeteit a jelölési jogra vonatkozólag, biztosítva a minisztert, hogy az „általunk szép egyetértéssel és mondhatnám gyakorlati tapintattal megállapított rendszer, mely a családi Senior által mindeddig kizárólag csak a Múzeum érdekében, de soha holmi kegyenc felléptetésére nem használtatott fel, és felhasználni soha nem fogna.”⁶⁹ Ezután a megürült állásra Fraknói Vilmost jelölte, mely választás – mint hangsúlyozta – több magas rangú, országos tekintélyt élvező polgári és egyházi férfiú ajánlásán alapult. Figyelemre méltó, hogy Széchényi Kálmán Trefort-hoz intézett levelében már nincs szó hármas jelölésről – amit pedig az alapító levél előírt – csak egyedül Fraknói neve szerepelt jelöltként. Említést érdemel, hogy időközben Haynald Lajos kalocsai érsek is Fraknóit ajánló levelet küldött Széchényi Imréhez, aki azt Széchényi Kálmánhoz továbbította. Fraknói érdekében tehát a klérus legmagasabb körei is megmozdultak.⁷⁰

A Minisztérium most kényes helyzetbe került. Egyfelől kezükben volt Széchényi Kálmánnak az őri állásra szóló jelölőlevele, másfelől már korábban elküldték a jelölésre felkérő levelet Széchényi Imrének. Fraknói Vilmos néhány nappal később arról tájékoztatta Széchényi Kálmánt, hogy a Minisztériumban – éppen az előbbi-

ekre való hivatkozással – nem hajlandók a kinevezést kiadni. Fraknói most azt tanácsolta, hogy Széchényi Imre küldjön írásbeli nyilatkozatot a Minisztériumnak, hogy a családi egyezség értelmében a jelölés jogáról Széchényi Kálmán javára lemond s ugyanakkor Széchényi Kálmán jelölését a maga részéről is elfogadja.⁷¹ Így is történt, Széchényi Imre elküldte ilyen értelmű levelét Trefortnak.⁷² Ezután már jogi akadály a kinevezésnek nem lehetett, a Minisztérium pedig „némi habozás után”, amint erről Fraknói leveléből értesülünk, úgy döntött, hogy elfogadja Széchényi Kálmán jelölését.⁷³ Ez egyúttal a hármás jelölés előírásának megköveteléséről, vagyis a háromból történő választás jogáról való lemondást is jelentette. Fraknói Vilmost tehát, mint egyedüli jelöltet, a minisztérium most már kénytelen volt kinevezni. A kinevezés tényéről Trefort április 2-án hivatalosan értesítette Széchényi Kálmánt, aki ezt nem sokkal később levélben köszönte meg.⁷⁴

Bár Fraknói Vilmos nem a hivatalos kulturális szervek, hanem a Széchényi-család akaratóból lett a Széchényi Könyvtár vezetője, a választás arra érdemes személyre esett. Fraknóiban nagy tudású, hivatásos kutató-történész került a gyűjtemény élére s ez működésének néhány éve alatt is jótékonyan hatott az intézményre.⁷⁵

Közben Mátray Gábor nyugdíjba készült. Megható az a levele, amelyet Széchényi Kálmánhoz intézett, bejelentve nyugdíjazását és megköszönve a Széchényi-családnak addig iránta tanúsított jóindulatát. A várakozással ellentétben Mátray Gábort nem teljes fizetéssel – ami, tekintetbe véve Mátray állását és hosszú szolgálati idejét, az akkori szokás szerint természetes lett volna – hanem alacsonyabb, 1200 forintos évi díjjal jutalmazták. Ugyanakkor kötelezték arra, hogy 1875. május 1-jéig adja át múzeumi lakását. Mátraynak ez fájt a legjobban. Nyugdíjazásába beletörődött volna, de az, hogy élete végét nem a Múzeum falai között várhatta be, úgy hatott rá, „mintha az országból száműzetett volna”.⁷⁶ „Én már hivatalomtól elbucsztam – írta Mátray Gábor Széchényi Kálmánnak – s most oda irányozvák gondjaim, hogy az említett csekély évdíj erejéig e mostani kedvezőtlen időjárás, és a szálláskeresés szokatlan ideje dacára valahol lakást találjak, hol hátra levő öreg napjaimban ősz fejemet nyugodtan lehajthassam.”⁷⁷ Széchényi Kálmán válaszában azzal vigasztalta Mátrayt, hogy a „nyugdíjazás egyértelmű az érdem elismerésével” és hogy Mátray „megnyugtató öntudattal tekinthet vissza éveinek azon hosszú sorára, melyet a nem. Múzeum mellett a tudomány szolgálatának szentelt.”⁷⁸ Széchényi Kálmán megígérte Mátraynak, segít abban, hogy a Széchényi-család évről-évről járulékkal járjon hozzá lakbéré legalább részbeni fedezéséhez. Széchényi Kálmán körlevelében fel is szólította a család tagjait a gyűjtésre „egy elaggott hű szolgálta javára”. A gyűjtést regisztráló ív tanúsága szerint tizenkét Széchényi gróf összesen 360 forintot tudott összeadni és azt sem évi megajánlasként, hanem csak egyszeri adományként, „a nehéz időkben nem sikerülve az évenkénti subventiora való lekötélés” – ahogy azt Paur Iván a gróf megbízásából Mátray Gábornak megírta.⁷⁹ Mátray Gábornak azonban nem volt már szüksége évi subventióra. Az adományt a nagybeteg Mátray helyett az őt ápoló unokahúg, Mátray Emma köszönte meg július 17-én s Mátray Gábor még aznap este elhunyt.⁸⁰ A *Vasárnapi Újság* nekrológijának volt igaza, amikor azt írta: „... az a kis rekeszték, melyet a könyvtár előterében

elfoglalt s hol évtizedeken át dolgozott az ő életfeltétele volt. S midőn onnan kilépett: a széles és tág világi életet csakhamar egy még szűkebb rekesztékkel kellett fölcserélnie. ... Benne egy ma már feledésbe merülő korszak egyik legérdemesebb munkása szállt sírba.”⁸¹ A nagykáti tanító fia, született nevén Rothkrepf Gábor a magyar kultúra lelkes előharcosa lett Mátray Gábor néven s a nyugdíjaztatásakor kapott királyi tanácsosi címmel lépett le a szolgálat s nem sokkal később az élet színteréről is. ”Tevékeny, érdemes hazafi, ki nem a dicsők, de mindenesetre a leg-hasznosabbak egyike volt.”⁸²

Végezetül felmerül a kérdés, hogy Mátray Gábor utódlásánál miért nem került szóba Barna Ferdinánd neve? Hiszen ő hajtotta végre a könyvtár újjászervezését, ő volt a müncheni szakrendszer bevezetője, ő formált a jelentős részében rendezetlen állományú könyvtárból egységesen feldolgozott, használható gyűjteményt. Egy 1889-ben, Barna Ferdinánd nyugalomba vonulásakor írt cikk (valószínűleg Csontos János tollából) arra utal, hogy egy szerencsétlen könyvlopási ügyet (felsőbb helyen) Barna Ferdinánd adminisztratív erélytelenségének tulajdonítottak s ezért érte mellőzés. (A több száz forint értékű könyvet a feldolgozó munkánál foglalkoztatott két rapidíjas tulajdonította el, akik közvetlenül Barna Ferdinánd felügyelete alatt dolgoztak.)⁸³ Lehet, hogy valóban ezért fordult Pulszky és Trefort figyelme Xantus János felé, bár Xantus is nagy aktivitással dolgozott saját jelöltségén. A Barna Ferdinándról készült és már idézett jellemzés egy szelíd, visszahúzódo természetű férfi képét állítja elénk, s Pulszkyék minden bizonnyal nem ilyennek képzelték a Széchényi Könyvtár jövődjét. E posztra aktív, erélyes személyt kívántak s olyant, akinek látókörébe több fér, mint egyedül a könyvtár. E kívánalomnak tulajdonképpen mindkét jelölt – Xantus is, Fraknoi is – megfelelték.

A mellőzés Barna Ferdinándot elkeserítette, egyéniségével azonban nem fért össze, hogy a Széchényi-családnál kilincseljen pártfogásért. Ez számára különben is kilátástalan lett volna: a Széchényi-család bizalmi embere Mátray Gábor volt s kettőjük feszült viszonya nem lett volna jó ajánlólevél. Természetes, hogy Mátray sem gondolt Barna Ferdinándra, mint lehetséges utódjára, amikor Széchényi Kálmán javaslatot kért tőle. Mátray szimpátiája a mellette dolgozó, hozzá alkalmazkodó Tipray felé fordult, s ezért őt ajánlotta a gróf figyelmébe.

Mátray Gábor távozásával véglegesen lezárult a Széchényi Könyvtárnak az a korszaka, amelyet talán kissé szokatlan kifejezéssel az elhúzódo alapítás és gyarapodás korszakának nevezhetünk. Hosszú évtizedek alatt, különböző megágyújteményekből állt össze a könyvtár, amely a szó valóságos értelmében vett könyvtárrá a Mátray Gábor utolsó szolgálati éveiben lezajlott nagyszabású feldolgozó munka során vált. E feladatot már nem Mátray Gábor, hanem a nála jóval fiatalabb Barna Ferdinánd végezte el. Munkája eredményeképpen egy korszerű, egységes elvek szerint rendezett gyűjtemény állt az olvasók rendelkezésére s a könyvtár végre hozzáláthatott a nemzeti könyvtári funkciók teljesebb körű kibontakoztatásához. Ezt a korszakot már az ifjú történetész, Fraknoi Vilmos neve fémjelzi.

JEGYZETEK

1. Mátray Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai, különös tekintettel a közelebb lefolyt huszonöt évre*. Pest, 1868. 84. l.
2. V. ö. Somkuti Gabriella: *Történeti tények és a köztudat, avagy: mit alapított Széchényi Ferenc?* = *Könyvtári Figyelő*, 1988. 4. sz. 268–272. l.
3. Farkas László: *A Nemzeti Múzeum „államosítása” Eötvös József minisztersége idején*. = *Magyar Könyvszemle*, 1971. 296–309. l.
4. Uo. 299–300. l.
5. *A vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszternek előterjesztése az 1870. évre szóló költségvetési előirányzata tárgyában*. = Eötvös József: *Kultúra és nevelés*. Bp., 1976. 203–204. l.
6. Bényei Miklós: *Eötvös József művelődéspolitikája és a magyar könyvtárügy*. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp., 1983. 73. l. – Ld. még: Somkuti Gabriella: *Eötvös József és a nemzeti könyvtár*. – *Könyvtáros*, 1988, 10. sz. 614–619. l. 11. sz. 678–686. l.
7. Tanárky Gedeon (1815–1887) kultúrpolitikus, az MTA lev. tagja. 1867–1887: vallás- és közoktatásügyi államtitkár. – Szász Károly (1829–1905) költő, író, műfordító, az MTA tagja. 1867–1884: VKM osztálytanácsos, majd miniszteri tanácsos. 1884-től református püspök. – Hegedüs Candid Lajos (1831–1883) jogi író, az MTA lev. tagja. 1867–1883: VKM osztálytanácsos. – Szalay Imre (1846–1917) jogász, muzeológus. 1869–1894: a VKM-ben dolgozik, 1880: osztálytanácsos, 1891: miniszteri tanácsos, 1894–1916: a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.
8. VKM 7420. sz. OSZK Irattár (továbbiakban OSZKI) 24/1872 – A Magyar Nemzeti Múzeum 1872. június 12-én terjesztette fel a jelentést.
9. VKM 31.457, OSZKI, 116/1873.
10. *Fővárosi Lapok*, 1865. 94. sz. ápr. 25. 375. l.
11. Eötvös József levele Kubinyi Ágostonhoz. 1869. márc. 4. VKM 352/ eln. sz. – Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) Széchényi-család levéltára. P. 623. I. köt. 13. sz. 96. csomó, 164. sz.
12. Pulszky Ferenc (1814–1897) politikus, publicista, régész, művészettörténész, az MTA tagja. – Pulszky Ferenc: *Életem és korom 1–4. Bp.*, 1880–82; újra kiad. és bev. Oltványi Ambrus, 1–2. Bp., 1958. – Nekrológ: *Századok*, 1897. 648. l. – *Magyar Könyvszemle*, 1897. 3. sz. 314–315. l.
13. Várnai Péter: *Egy magyar muzsikus [Mátray Gábor] a reformkorban*. = Mátray Gábor: *A muzsikának közönséges története és egyéb írások*. Vál., sajtó alá rend. és jegyz. Gábry György. Bp., 1984. 361–546. l. Az idézet 362. l.
14. Mátray Gábor: *A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codexről*. Pest, 1870. – Mátray Gáborról még: *Mátray Gábor*. = *Vasárnapi Újság*, 1860. 33. sz. aug. 12. 393–394. l. – *-á -r: Mátray Gábor 1797–1875*. = *Vasárnapi Újság*, 1875. 31. sz. aug. 1. 481–482. l. – Bartalaus István: *Emlékeszéd Mátray Gábor l. tag felett*. Bp., 1877. = *Értekezések az MTA Nyelv- és széptudományi osztálya köréből 1876–1877*. 6. köt. – Berlász Jenő: *Emlékezés Mátray Gáborra, halálának százéves évfordulóján*. = *OSZK Híradó*, 1975. 7/8. sz. 179–181. l. Somkuti Gabriella: *A könyvtáros Mátray Gábor*. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 1998. 1. sz. 48–54. p.
15. *-y -s: Barna Ferdinánd 1825–1895*. = *Vasárnapi Újság*, 1895. 30. sz. júl. 28. 494–495. l. – Barna Ferdinándról még: *Barna Ferdinánd*. = *Magyar könyvszemle*, 1889. 360–364. l. – Barna János: *Nyeremghi Barna család története*. Satu Mare [Szatmár], 1925. – Bereczky László: *Barna Ferdinánd 1825–1895*. = *Könyvtáros*, 1957. 5. sz. 343–344. l. – Domokos Péter: *Barna Ferdinándról, a komplex uralisztika egyik korai művelőjéről*. Szeged, 1981. – Klny. *Néprajz és nyelvtudomány*, 24–25.
16. Dümmerth Dezső: *Kishivatalnok az Egyetemi Könyvtár szolgálatában 1836–1895*. – *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*. II. 1964. Bp., 1964. 135–159. l.
17. OSZKI 18/1868.
18. Péterffy Kálmán (1834–?) segédtanár Keszthelyen. 1865-ben 10 pályázó közül a Magyar Nemzeti Múzeumban tett vizsgán a legjobbnak bizonyult. 1865. nov. 19. könyvtári írnok. 1967. dec. 25. VKM-ben számtisztté nevezik ki.
19. VKM 18.679 sz. 1868. okt. 26. OSZKI ad 25/1868.
20. Kovács Máté: *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig*. Bp., 1970. 219. l. – Remete László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története*. Bp., 1966. 16, 118. l. – Gyulay

- Gyulay Béla: *A felnőttek oktatása és a Budapesti Népoktatási Kör története*. Bp., 1895. – OSZKI 3/1868, 25/1868.
21. Berlászi Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története. 1802–1867*. Bp., 1981. 47. l.
 22. OSZKI 7/1870.
 23. OSZKI 1/1869.
 24. OSZKI 24/1869.
 25. OSZKI 61/1871. – Tipray Tivadar (1846–1880. dec. 9.) a fővárosban született, apja Tipray (Trattner) János nevelő és tanító. A pesti egyetemen történelmi és irodalomtörténeti tanulmányokat folytatott. 1869-től a könyvtár napidíjasa, 1871. nov. 20. könyvtári segéd, 1875. máj. 6. könyvtári segédőr. Írásai: *Magyar Könyvszemle, Figyelő*. Nekrológ: *Magyar Könyvszemle*, 1880. 372–376. l. – Pálvölgyi Endre: *Adalékok a Magyar Könyvtárosok Egyesületének előtörténetéhez*. = *Könyvtáros*, 1987. 2. sz. 87–88. l. Kégli Ferenc: Emlékezés Tipray Tivadarra. = OSZK Híradó, 1996. 9–10. sz. 48–49. l.
 26. OSZKI 19/1868.
 27. Eötvös Lajos (1848–1872. márc. 6.) az újságíró–politikus Eötvös Károly (1842–1916) öccse. Pápán jogot tanul, majd könyvészi, irodalomtörténeti és teológiai tanulmányokat folytat Kolozsvárott és Pesten. 1869. július 1-jétől a könyvtár számfelletti írnoke, napidíjas minőségben. 1987-ben államsegéllyel a bécsi egyetemen tanul, hogy könyvtárossá képezze magát. 1871. szeptember 22-étől kinevezett könyvtári segéd. Néhány évig a *Vasárnapi Újság* belső munkatársa, 1869-től a lapban számos irodalomtörténeti cikket publikált. Vö.: *A Vasárnapi Újság dolgozó társai*. = *Vasárnapi Újság*, 1879. 11. sz. márc. 16. 171–175. l. – OSZKI 19/1869, 6/1870, 32/1872.
 28. Major Lajos (1836–1898. jún. 4.) tanár, majd a könyvtár napidíjasa a könyvtárrendezési munkáknál. 1872. máj. 16. könyvtári segéd, 1882. máj. 18. segédőr. A Magyar Történelmi Társult tagja. Öngyilkos lett. Cikke *Magyar Könyvszemle*, 1883. 138–143. l. Nekrológ (idézet is innen): *Magyar Könyvszemle*, 1898. 205. l.
 29. OSZKI 17/1871 – VKM válasza ugyanitt.
 30. Tóth András: *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849–1876*. Bp., 1958. (Könyv. Tanulmányok Budapest múltjából. 12. köt.) 481. l.
 31. OSZKI 38/1871.
 32. *Magyar Könyvszemle*, 1889. 367–368. l.
 33. Somkuti Gabriella: *A Széchényi Könyvtár első restaurátora: Mosonyi Antal (?–1889)* = OSZK Híradó, 1992. 5–6. sz. 33–35. l.
 34. OSZKI 106/1873.
 35. Tóth András i. m. 480–481. l.
 36. Mátray Gábor levele Ipolyi Arnoldhoz. 1869. dec. 14. OSZK Kézirattár, Levelestár.
 37. Dümmerth Dezső i. m. 153. l.
 38. OSZKI 51/1871.
 39. OSZKI 29/1867.
 40. OSZKI 116/1873.
 41. Farkas László, i. m. 302–304. l.
 42. Szabadné Szegő Judit: *A könyvtárügy állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetései tükrében. 1867–1919*. = *Az OSZK Évkönyve*, 1978. Bp., 1980. 163. l.
 43. Farkas László i. m. 303. l.
 44. OSZKI 116/b/1873.
 45. Szabadné, i. m. 164. l.
 46. *Fővárosi Lapok*, 1866. 69. sz. márc. 25. 275. l. – *A Magyar Nemzeti Muzeumi hivatali személyzet segélypénztára szabályai*. Pest, 1865.
 47. Pálvölgyi Endre, i. m.
 48. OSZKI 14/1863. – A további idézetek is innen.
 49. OSZKI 24/1872, 116/1873.
 50. OSZKI 24/1872.
 51. Xantus János levele gr. Széchényi Kálmánhoz. Bp., 1874. ápr. 14. MOL, Széchényi-család levéltára, P 623. I. köt. 13. sz. 167. – Továbbiakban: MOL, Széchényi-család levéltára.
 52. Uo.

53. Széchenyi Kálmán levele, címzett ismeretlen, megszólítás: „Kegyelmes Ur, mélyen tisztelt Rokonom!” Sopron, 1874. szept. 16. Fogalmazvány. MOL, Széchenyi-család levéltára.
54. Mátray Gábor levele Széchenyi Kálmánhoz. Bp., 1874. szept. 22. MOL, Széchenyi-család levéltára.
55. Széchenyi Kálmán levele Mátray Gáborhoz. Sopron, 1874. szept. 16. Levélfogalmazvány. MOL, Széchenyi-család levéltára.
56. Ld. az 54. sz. jegyzetet.
57. Paur Iván (1805–1888) régész, történész, az MTA levelező tagja. Az ötvenes években dolgozott a Széchenyi Könyvtárban (ő kezdte el az oklevelek feldolgozását), később kezelője volt az MTA érem- és levéltárának. 1859-től a Széchenyi-család levéltárosa. A Dunántúlon ásatásokat végeztetett. Gyűjteményével megalapította a soproni múzeumot.
58. Paur Iván levele Széchenyi Kálmánhoz. Sopron, 1874. okt. 15. Fogalmazvány, MOL, Széchenyi-család levéltár.
59. Széchenyi Kálmán levele Paur Ivánhoz. Iván, (1874), okt. 14. MOL, Széchenyi-család levéltára.
60. *Magyar Politika*, 1875. 2. sz. jan. 3. 2. l. – gr. Széchenyi Imre (1825–1898) Széchenyi Ferenc Lajos nevű fiának volt fia. Követi minőségben szolgált a pétervári, nápolyi és berlini udvaroknál.
61. Fraknói Vilmos levele Paur Ivánhoz. Bp., 1875. jan. 4. MOL, Széchenyi-család levéltára.
62. Paur Iván levele Fraknói Vilmoshoz. Sopron, 1875. jan. 7. Levélfogalmazvány. MOL, Széchenyi-család levéltára. – gr. Széchenyi János (1802–1874) Széchenyi Ferenc Lajos nevű fiának gyermeke, Széchenyi Imre (1825–1898) testvére.
63. Széchenyi Kálmán levele Pulszky Ferenchez. Sopron, 1875. jan. 13. Levélmásolat, aláírás nélkül. MOL, Széchenyi-család levéltára. Mivel mellette Pulszkynak megcímezett boríték van, elképzelhető, hogy a levél talán nem került elküldésre.
64. *Magyar Könyvszemle*, 1879. 264. l.
65. Ld. az 53. sz. jegyzetet.
66. Trefort Ágoston levele Széchenyi Imréhez. VKM 3.239. sz. Bp., 1875. febr. 26. MOL; Széchenyi-család levéltára.
67. Trefort Ágoston leirata Pulszky Ferencnek. VKM 3.239. sz. Bp., 1875. febr. 26. OSZKI 20/1875. Másolat.
68. OSZKI 21/1875.
69. Széchenyi Kálmán levele Trefort Ágostonhoz. Sopron, 1875. márc. 12. Fogalmazvány. MOL, Széchenyi-család levéltára.
70. Haynald Lajos levele Széchenyi Imréhez. Kalocsa, 1875. febr. 17. MOL, Széchenyi-család levéltára.
71. Fraknói Vilmos levele Széchenyi Kálmánhoz. Bp., 1875. márc. 20. MOL, Széchenyi-család levéltára.
72. Széchenyi Imre levele Trefort Ágostonhoz. Velence, 1875. márc. 24. Másolat, de Széchenyi Imre eredeti, monogramos levélpapírján. MOL, Széchenyi-család levéltára.
73. Fraknói Vilmos levele Széchenyi Kálmánhoz. Bp., 1875. ápr. 3. MOL, Széchenyi-család levéltára.
74. Trefort Ágoston levele Széchenyi Kálmánhoz. VKM 6.220 sz. Bp., 1875. ápr. 2. Széchenyi Kálmán válasza Sopron, 1875. ápr. 22. Másolat. MOL, Széchenyi-család levéltára.
75. Somkuti Gabriella: *Fraknói Vilmos a Széchenyi Könyvtár élén.* = *Könyvtáros*, 1991. 8. sz. 481–487. l. Bőv. változat: *OSZK Híradó*, 1991. 9–10. sz. 23–28. l. – Somkuti Gabriella: *150 éve született Fraknói Vilmos püspök, történetíró.* = *Eseménynaptár*, 1993. 1. sz. 35–37. l.
76. Bartalus István, i. m. 14. l.
77. Mátray Gábor levele Széchenyi Kálmánhoz. Bp., 1875. márc. 9. MOL, Széchenyi-család levéltára.
78. Széchenyi Kálmán levele Mátray Gáborhoz. Sopron, 1875. márc. 12. MOL, Széchenyi-család levéltára.
79. Széchenyi Kálmán felhívása a család tagjaihoz. Sopron, 1875. márc. 16. – Paur Iván levele Mátray Gáborhoz. Sopron, 1975. júl. 13. Levélfogalmazvány. MOL, Széchenyi-család levéltára.
80. Mátray Emma levele Paur Ivánhoz. Bp. [1875]. júl. 17. MOL, Széchenyi-család levéltára.
81. Ld. a 14. sz. jegyzetet.
82. Akadémiai levelek. Március 27. (Bartalus István Mátray Gáborról). = *Fővárosi Lapok*, 1877. 71. sz. márc. 28. 346. l.
83. *Magyar Könyvszemle*, 1889. 362–363. l.

ORGANISATION, VERWALTUNG UND PERSONALSITUATION IN DER SZÉCHÉNYI-NATIONALBIBLIOTHEK 1867–1875

G. SOMKUTI

Die Grundlage für die ungarische Nationalbibliothek bildete die Hungarika-Sammlung von Graf Ferenc Széchényi (1754–1820), die ihr Begründer, der Graf, im Jahre 1802 der Nation gestiftet hat. Die Tatsache, dass der früher unabhängige ungarische Staat zu dieser Zeit Teil des österreichischen Reiches war, hatte auch auf die rechtliche Stellung der Einrichtung eine bestimmende Wirkung. Sie funktionierte als eine Stiftungseinrichtung, bei einer lockeren staatlichen Kontrolle, unter der Aufsicht des höchsten staatlichen Würdenträgers, des Palatins, der wiederum der Mann des kaiserlichen und königlichen Hofes in Wien war.

Nach dem Freiheitskampf von 1848 modifizierte sich die Form und die Art der österreichischen Leitung, aber die Eigenschaft als Stiftung blieb weiterhin bestehen. Dies bedeutete, dass die Bibliothek keine regelmäßige finanzielle Versorgung erfuhr, von Zeit zu Zeit gewährte staatliche Hilfen und an Wert immer mehr verlierende Stiftungsmittel sorgten für die Trägerschaft soweit es gerade reichte. Die Institution wurde inzwischen – neben der Sammlung der Bibliothek auch mit historischen und naturwissenschaftlichen Sammlungen erweitert – zum Ungarischen Nationalmuseum.

Nach dem Österreichisch–Ungarischen Ausgleich im Jahre 1867 wurde die verfassungsmäßige Ordnung wiederhergestellt, es entstand die Österreichisch–Ungarische Monarchie, und das Land wurde von dem Zeitpunkt an von den dem Parlament verantwortlichen Ministerien geführt. Zwei hervorragende Kultusminister, Baron József Eötvös (1813–1871) und Ágoston Trefort (1817–1888), wandelten innerhalb einiger Jahre das Nationalmuseum aus einer Stiftungseinrichtung in eine staatliche Institution um, wobei sie sie mit regelmäßigen jährlichen Zuwendungen versorgten. Das Museum, das zu dieser Zeit noch die gegenständlichen und die schriftlichen Dokumente sowohl der Literatur als auch der Gesellschafts- und Naturwissenschaften gleichfalls enthielt, wurde als herausragende Institution gehandhabt und großzügig entwickelt. Neben den musealen Sammlungen bildete die Bibliothek nur eine Abteilung des Nationalmuseums, und dies schränkte zwar gewissermaßen ihren Spielraum ein, gleichzeitig erhöhte aber die Zugehörigkeit zum Museum auch das institutionelle Gewicht. Das Land betrat zu dieser Zeit den Weg der bürgerlichen Entwicklung, und beide Minister sahen in der öffentlichen Bildung ein wichtiges Kettenglied dieser Entwicklung, dementsprechend vertraten sie diese auch in der Regierungsarbeit, mit großem Erfolg. Die Bibliothek machte eine grundlegende Reform durch: ihr Material wurde zeitgemäß bearbeitet und mit den entsprechenden personellen Änderungen wurde erreicht, dass sowohl das Museum als auch die Bibliothek den Sprung aus dem Zustand der patriarchalen Schwerfälligkeit und Unordnung in den der als modern gesehenen Ordnung und Organisiertheit, aus der Welt der auch von Dilletantismus nicht verschonten Tätigkeit in die der streng wissenschaftlichen Fachmäßigkeit schaffte.

Entscheidend war in dieser Hinsicht die Person des an die Spitze des Museums neu berufenen Direktors, Ferenc Pulszkys (1814–1897), unter dessen Leitung das Museum mit Erfolg den Anschluss an das wissenschaftliche Niveau ähnlicher westeuropäischer Institutionen bewerkstelligt hat. Die Studie beschäftigt sich detailliert mit dem Personal der Bibliothek, wobei die biographischen Daten ehemaliger Bibliothekare erforscht und ihre Lebens- und Arbeitsbedingungen dargestellt werden. Es wird festgestellt, dass der niedrigen finanziellen Anerkennung der Bibliothekare ein verhältnismäßig hohes Anforderungssystem gegenüberstand, das außer den Fachkenntnissen eines Bibliothekars eine allgemeine wissenschaftliche Versiertheit, die Kenntnis mehrerer Sprachen und auch aktive wissenschaftliche Tätigkeit verlangt hat.

* * *

Bezeichnend für das Niveau ist, dass der Leiter der Bibliothek, Gábor Mátray (1797–1875) und der in der Dienstordnung ihm direkt folgende Ferdinánd Barna (1825–1895) korrespondierende Mitglieder der Ungarischen Akademie der Wissenschaften waren. Schließlich behandelt die Studie detailliert den im öffentlichen Leben geführten Kampf um die Nachfolge von Gábor Mátray. Diese wichtige Personalfrage wurde in entscheidendem Maße von dem Umstand beeinflusst, dass bei der Auswahl des Leiters der Bibliothek im Sinne der Gründungsurkunde der Bibliothek die Familie des Gründers, Graf Ferenc Széchenyi, ein entscheidendes Wort mitzureden hatte. Im bürgerlichen Staatssystem wirkte dieses Recht zwar etwas anachronistisch, das Ministerium musste zum Schluss doch den Kandidaten der Grafenfamilie akzeptieren. Es war ein großes Glück für die Bibliothek, dass die Wahl im Jahre 1875 auf einen ausgezeichneten Historiker, auf Vilmos Fraknói (1843–1924) fiel, dessen Person eine Garantie dafür war, dass die Bibliothek in den folgenden Jahren ihren Aufgaben als Nationalbibliothek auf einer höheren Stufe nachkommen konnte.